

CZIGÁNY ISTVÁN

A CSÁSZÁRIAK HADJÁRATA 1705 ŐSZÉN

A Habsburg udvarnak 1705. augusztus végén Rabutin megsegítésére indított hadjárata nemcsak a Rákóczi-szabadságharc, hanem a korszak hadtörténetét tekintve is jelentős vállalkozás volt. A mintegy három hónapig tartó hadjárat során a császári csapatok közel 700 km-es utat tettek meg a Csallóköztől Erdélyig, a nagyrészt ellenséges és az egyébként is gyéren lakott Magyarország legkietlenebb vidékein. E hadművelet során a kurucoknak nem sikerült feltartóztatni, de még késleltetni sem az ellenséges erőket, s Zsibó mellett 1705. november 11-én vereséget szenvedtek. A zsbói csata — a nagyszombati mellett — a Rákóczi-szabadságharc legnagyobb összecsapása. Mert amíg a koronói, nagyszombati és pudmerici vereségek inkább taktikai jelentőséggel bírtak, addig a zsbói csata után a szabadságharc stratégiai helyzete rendült meg. Hosszú időre elveszett Erdély és nem került sor Rákóczi fejedelmi beiktatására. Ennek következtében csorbát szenvedett a mozgalom külpolitikai tekintélye, s ez különösen rányomta bélyegét a meginduló nagyszombati békealkudozásokra.

Talán e néhány hadtörténelmi és politikai szempont felvillantása elegendő a téma fontosságának megvilágításához. Természetesen jelen tanulmányunkban nem vállalkozhatunk a hadjárat minden oldalú elemzésére. Ezért csupán két olyan probléma vizsgálatát emeljük ki, amellyel történettudományunk csak érintőlegesen foglalkozott vagy nem tisztázott megnyugtatóan. Az első vizsgálandó problémakör, a hadseregek ellátásának kérdése az adott időszakban, különös tekintettel a császári haderőre, a másik a zsbói csatavesztés okainak elemzése.

Forrásainkat tekintve, már a kortársak megítélése is eltért ezekben a kérdésekben, s ez némileg visszatükröződött történelmi irodalmunkban. A 19. század második felében, különböző szerzők tollából, számos összefoglaló munka jelent meg Magyarország történetéről amelyek több-kevesebb részletességgel tárgyalták az 1705-ös őszi hadjáratot, de a csapatok ellátásával érintőlegesen foglalkoztak. Szalay László szerint: „... a császáriak merre néztek pusztaságot láttak mindenütt. Üresen találták a hajdúvárosokat, üresen magát Debrecen-t is... s melyben gabonát és szarvasmarhát nemigen, de annál több bort találván Herbeville emberei...”¹ A kor másik nagy történésze, Horváth Mihály, azonban merőben más véleményének adott hangot Magyarország történetéről írott munkájában, mert meglátása szerint a császári sereg az Alföldet átszelő

¹ Szalay László: Magyarország története. VI. k. A karloviczi békekötésről a szatmári-békéig 1700—1711. Pest, 1859. 297—298. o.

útja során, nem küzdött jelentős ellátási gondokkal, sőt Debrecenben, mely „...a lakosok által üresen hagyatott, fáradt hada pár napig megpihent és a bőségesen talált eleséggel el tötözött.”² Hasonló értékelést találunk a Szilágyi Sándor által szerkesztett Magyar Nemzet Történetének lapjain.³ A hadjárat részletes leírásával mindezekig csak Markó Árpád foglalkozott századunk harmincas éveiben, aki arra a következtetésre jutott, hogy Herbeville csapatainak ellátása korántsem volt kielégítő, így a császáriak kimerült és legyengült állapotban érkeztek a zsigói csata színhelyére.⁴

A második világháború után új utakon induló történet- és hadtörténetírás nem foglalkozott érdemben az 1705-ös őszi hadjáratral. Csupán annak a megállapítására szorítkozott, hogy a császáriak „...kimerülten, de még harc képes állapotban érkeztek meg Erdély határára...”⁵

Ellentétben az ellátási problémákkal, a zsigói csatavesztés okait mind a polgári, mind a marxista történet- és hadtörténetírás viszonylag részletesen tárgyalta. A különböző polgári történetírók szinte egységesen Forgách Simont, és főleg Károlyi Sándort okolták a vereségért, utóbbi — szerintük — a császáriak hátában, a kapott parancs ellenére tétlenül szemlélte a csatát.⁶ Egyedül Horváth Mihály adott hangot némi kételyének, miszerint: „...Károlyi ha teljesíthette volna is a vett parancsot nagy kárt nem tehetett vala az ellenségben, mert ez ama mély úton túl is, számos szekereivel s megfűrészelt fák torlaszaival, oly keményen megerősítette tábora hátulját, hogy ahhoz bajos hozzáférni lovas haddal minő Károlyié vala.”⁷ A hadtörténelmi irodalomban a csatát Markó Árpád és Bánlaky József elemezték, az eddigieknél sokkal differenciáltabb képet adva arról. Megemlítették a csatavesztés okai között — Károlyi szerepe mellett — a sáncok félig kész állapotát, a seregtartalék tétlenségét és a fejedelem távolmaradását az ütközetből.⁸ A marxista történetírásban a csatavesztés körülményeit legújabbban Közepczy Béla és R. Várkonyi Ágnes összegezte röviden a Rákóczi monográfiában: „A vereséget a sáncok félig kész állapota és Károlyi tétlensége okozta. A sáncokért az erdélyi főurak a felelősek, akik nem teljesítették Rákóczi parancsait. Károlyit sem menti semmi mulasztása miatt. De Rákóczit is súlyos felelősség terheli. Akkor, amikor minden percben számítani lehetett a támadás megindulására ő nyugodtan elment ebédelni.”⁹

Témánk historiográfiájának e vázlatos áttekintésével és néhány megállapítás felidézésével csupán utalni kívántunk arra, hogy a hadjárat több fontos kérdésének megválaszolását még nem tekinthetjük lezártnak. Annál kevésbé, mivel a hadjáratról foglalkozó egyetlen tanulmány főleg császári és az addig kiadott kuruc forrásokra támaszkodott, s mint a szerző maga is említette az október 12—november 10. közötti időszak „...hadieseményeinek rekonstruálására igen nagy hiányt jelent az, hogy Károlyi levelei ezekből a napokból eddig nem kerültek elő.”¹⁰ A zsigói csatáról is több olyan adat látott időközben napvilá-

² Horváth Mihály: Magyarország története. VI. k. Pest, 1872. 406. o.

³ Acsády Ignác: Magyarország története. I. Lipót és I. József korában 1657—1711. (Magyar Nemzet Története Szerk. Szilágyi Sándor VII. k. Budapest, 1898.)

⁴ Markó Árpád: Herbeville marsall útja Erdély felé 1705 őszén. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1935.

⁵ Magyarország története 1526—1790. II. k. (Szerk.: H. Balázs Éva, Makkai László. Egyetemi tankönyv) Budapest 1972.

⁶ Többek között: Szalay László: i. m. VI. k. 304. o. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. I. k. 1676—1707. Budapest, 1907.

⁷ Horváth Mihály: i. m.: 408. o.

⁸ Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Budapest, 1934. 313—314. o. Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. 18. rész. II. Rákóczi Ferenc fölkelése 1701—1714. Budapest, 1941. 325—327. o.

⁹ Közepczy Béla—R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976. 223. o. (A továbbiakban — Közepczy—R. Várkonyi: II. Rákóczi F.)

¹⁰ Markó i. m. HK 1935. 42. o., a hármas lábjegyzetben és a 61. o. Egyébként az Archivum Rákócziánium IX. kötetében kiadott Károlyi leveleket is csak kivonatossan közölte Thaly Kálmán. Bottyán János levelezései 1685—1716. Archivum Rákócziánium (A továbbiakban — AR) I. oszt. IX. k. Budapest, 1883. 240. o. A kivonatos levélközlés miatt tanulmányunkban Károlyi eredeti leveleit használtuk.

got, amelyek részben más megvilágításba helyezik az ütközetről alkotott eddigi képünket.¹¹

Hadi és politikai helyzet 1705 nyarán

A spanyol örökösödési háború negyedik esztendejét a szembenálló felek erőinek viszonylagos egyensúlya jellemezte. Az előző év augusztusában lezajlott höchstädti csata után a hágai szövetség csapatai elfoglalták Bajorországot, de az angol javaslat ellenére nem törtek be Franciaország területére. XIV. Lajos a vereség után rendezni tudta hadseregét és 1705-ben nem csak Marlborough támadásait verte vissza, hanem jelentős sikereket értek el Észak-Itáliában. Spanyolországban viszont Barcelona elfoglalása után a szövetségesek kerültek fölénybe.¹²

Magyarországon a hadihelyzet az év első felében a kurucok számára alakult kedvezőbbben. A császári hadvezetés, elsősorban a franciák észak-itáliai támadásának következtében, továbbra sem törekedett katonai döntésre és csak a hatalmi status quot kívánta fenntartani a magyarországi hadszíntéren. Bár Heister tábornagy magyarországi császári főparancsnok működése részben beváltotta a hozzá fűzött reményeket, de a helyzetet alapvetően nem tudta megváltoztatni. 1704-ben sikerült ugyan visszafoglalnia a Dunántúlt, s a nagyszombati csatában megállítania a kurucok felvidéki előrenyomulását, azonban az 1705 elején megindult új erdélyi kuruc támadás sikerei helyrebillentették a megingott hadászati erőegyensúlyt. Ennek ellenére a hadműveletek súlypontja változatlanul a Felvidék nyugati részén volt, ahol Bercsényi — Modor, Bazin és Szentgyörgy városok elfoglalásával — stabilizálni tudta a helyzetet, annak ellenére, hogy Károlyi dunántúli támadása kudarcba fulladt.

A császári oldalon 1705 első felében jelentős változások következtek be. Hosszú uralkodás után május 5-én elhunyt I. Lipót császár, akit fia, I. József követett a trónon. A fiatal császár szakított apja uralkodási módszereivel, összehívatta az országgyűlést, megígérte a rendi sérelmek orvoslását és személyi változásokat hajtott végre az államhivatalok élén.¹³ A helyzet illetően való alakulása nemcsak külföldön, de Magyarországon is élénk visszhangot keltett. Az udvar intézkedései különösen belpolitikai téren éreztették hatásukat, mert 1705 tavaszára egyre jobban felszínre kerültek a fiatal kuruc állam belső problémái. Mindennaposak voltak a vitélző rend, a jobbágyság és a nemesség közötti súrlódások; erősödött a vármegyék, de a parasztság ellenállása is az elhúzódó háború fokozódó terhei miatt. Mindezt csak tetézték az újra felszínre törő vallási villongások.¹⁴ Ebben a feszült belpolitikai légkörben, a nemesség és a vitélző rend tagjai közül sokan hajlottak a Habsburgokkal való megbékélés felé.

Változás történt a császári erők vezetésében is. A magyarok szemében gyűlöletes Heistert, részben a tavasszal elszenvedett katonai kudarcok miatt, részben

11 Legfontosabbak között említhetjük Forgách Simon emlékiratát. *Váradai Stremberg János*: Forgách Simon emlékirata. Századok 1968/5—6. sz. Részleteket közöltek belőle a Rákóczi Tükör c. forráskiadványban; Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharéról. I—II. k. Szerk. *Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1973. (a továbbiakban — RTÜ) és *Louis Lemaire*: Beszámoló mindarról ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. RTÜ II. k. 178—188. o.

12 *Marcell Henrik*: Nagy Képes Világtörténet. IX. k. Az abszolutizmus kora. Budapest, é.n. 349—350. o., 356. o.; *Max Braubach*: Prinz Eugen von Savoyen. II. Bd. Wien 1964. 112—118. o. A hadieseményekre bővebben ld. még a *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen Spanischer Successions Krieg Feldzug I. Serie 1705. VII. Bd.* Wien 1881. (A továbbiakban — *Feldzüge I. Serie VII. Bd.*)

13 *Köpeczi—R. Várkonyi*: II. Rákóczi F. 205—207. o. és *Márki*: im. 390. o.

14 *Köpeczi—R. Várkonyi*: II. Rákóczi F. 180—181. o.

angol és holland nyomásra, leváltották. Helyébe május 10-én Louis Herbeville tábornagyot nevezte ki I. József császár magyarországi főparancsnokká.

A kül- és belpolitikai helyzet alakulása terveinek megváltoztatására készítette a fejedelmet. Két fontos feladatot kellett megoldani: az országgyűlés mielőbbi összehívását és a Dunántúl visszaszerzését. A kurucok nem ismerték el az örökös királyságról hozott 1687. évi törvényt, ezért közjogi felfogásuk szerint az I. Lipót halálával megüresedett magyar trón betöltéséről csak az országgyűlés dönthet. A rendek összehívása annál is inkább időszerűvé vált, mert rendezni kellett a kuruc állam külső és belső problémáit. Viszont amíg a Dunántúl császári kézen van, veszélyben forog a kuruc területek biztonsága, s egyben az országgyűlés megtartása. Ezért a Dunántúl visszaszerzését tekintették elsőrendű feladatnak.¹⁵ A gondosan előkészített hadjárat azonban már indulásakor összeomlott, így a fejedelemnek fel kellett adnia a Dunántúl felszabadításának tervét. Még Pest elfoglalása is elmaradt a katonaság demoralizálódása, illetve a császáriak felvidéki hadmozdulatainak következtében.

Herbeville, akit az erdélyi császári főparancsnok, Rabutin tábornagy megsegítésével bíztak meg, előbb a kurucok által ostromlott Lipótvár felmentésére indult. Ekkor kitűnő alkalom kínálkozott a császári erők megsemmisítésére, s ha ez sikerül, nemcsak Lipótvárat foglalhatják el a kurucok, hanem meghiúsul Rabutin felmentésének terve és ez beláthatatlan következményekkel járhat a császári csapatokra nézve. A kuruc hadvezetés hibájából azonban a császáriak kicsúsztak a vág-dudvági kelepcéből, felszámolták a Lipótvár körüli ostromgyűrűt és augusztus 11-én Pudmeric közelében vereséget mértek Rákóczi hadaira.¹⁶ Az 1705-ös nyári hadiesemények nem rontottak ugyan a kurucok pillanatnyi helyzetén, de az ellenség megsemmisítését vagy meggyengítését nem sikerült elérni. A pudmerici ütközet után Herbeville visszatért a Csallóközbe és augusztus végén a haditanács ismételt parancsára megindult haderejével Erdély felé. Az udvari haditanács már 1705 tavaszán elhatározta, hogy megsegíti a körülzárt Váradot és az Erdélyben harcoló császári alakulatokat.¹⁷ A hadművelet vezetésével megbízott tábornagy azonban egyre halogatta a hadjárat megkezdését, jöllehet 1705 nyarára az Erdélyben harcoló császári erők helyzete kritikussá vált. Főleg azután, hogy a kurucok június 15-én elfoglalták Medgyest és már csak Dévát, Fogarast, valamint Brassót tartotta megszállva az ellenség.

Töredékes adataink alapján meglehetősen nehéz pontosan rekonstruálni a nyár végi erdélyi és kelet-magyarországi hadihelyzetet. Forgách Simon tábornagnak, az erdélyi kuruc hadak főparancsnokának egy augusztus végén kelt jelentéséből viszonylag tiszta képet kapunk a kuruc csapatok erdélyi elhelyezkedéséről. Brassót Mikes Mihály parancsnoksága alatt a háromszéki katonaság tartotta körülzárva. Fogaras várát „... blokádjálja a Fogaras földi boérség...”. Dévát 100 reguláris és 250 fizetett hajdú fogta körül Andrassy István vezetésével, aki Aradot is bekerítette 1800 csíki, maros- és aranyosszéki katonával, Roth János 300 gyalogjával, Pongrácz György, Draguly Farkas mezei lovas ezredeivel és egy reguláris, németekből álló lovasszázaddal. Az ostromlott erősségeken kívül kurucok vigyáztak „Az verestoronnyi Olth vize melléki földre, úgy az hegyeken lévő ösvényekre.”¹⁸ A váradai ostromzárban, Jenő váránál és a Maros mellékén Gyürki Pál „corpusa” állomásozott 6—7000 emberrel.¹⁹

15 Uo. 183. o.

16 Az 1705-ös nyári hadieseményeket ld. bővebben: *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. 249—289. o., *Esze Tamás*: Rákóczi dunántúli hadjáratának terve. HK 1954. *Márki*: i. m. I. k. 419—428. o., és *Köpeczi-R. Várkonyi*: II. Rákóczi F. 196—204. o.

17 Feldzüge I. Serie VII. Bd. 440. o.

18 Forgách Simon jelentése Rákóczinak. Hassági mező, 1705. aug. 27. MTA. kéziratára. A Rákóczi levéltár másolatai (A továbbiakban — MTA kt Rit) Ms. 4966/16. doboz.

19 Rákóczi Károlyi Sándornak. Szécsény, 1705. szept. 22., szept. 26. AR I. o. I. k. 419., 423., 424. o.

Természetesen a gyűrűbe fogott várakon kívül más vidéken is tevékenykedtek kuruc katonák. Ezt látszik igazolni Forgách Simonnak egy másik jelentéséhez csatolt, valószínűleg 1705 júliusában vagy augusztusában kelt kimutatása, mely szerint a parancsnoksága alatt lévő katonák összlétszáma 12 810 főre rúgott.²⁰ Viszont e listán nem szerepelnek Szappanos István, Kajdy István gyalog- Kényhegy János, Pongrácz György, Nádaskay György, Vay László, Soós János és Luby György lovasezredei.²¹ Az adott időszakban a létszámadatakról keveset tudunk. Kajdy István ezredének létszáma 1705. augusztus 29-én 1756 fő.²² Forgách már többször idézett jelentéséből ismerjük Vay László mezei lovasvezredének létszámát, mely 500 főből állt. A többi ezrednél viszont Forgách csak arról tájékoztat, hogy Pongrácz, Szappanos [István], Kényhegy és Nádaskay ezredét „jóforma ezerek” mondják, de Luby és Soós ezrede „igen kevés és gazos”.²³ Ha tehát figyelembe vesszük a vármegyei és székely csapatokat, valamint a várőrségeket is, az Erdélyben s a Partiumban lévő kuruc erők létszámának alsó határa 24 000 fő körül mozgott.²⁴ Kevés megbízható forrással rendelkezünk a császári erők nagyságára vonatkozóan is. A két legnagyobb erősség, Szeben és Várad védőinek számát viszonylag pontosan ismerjük. A legtöbb katonát valószínűleg Szeben falai közé szorították be, 1104 lovast, 1500 gyalogost, illetve: „... számtalan sok fegyveres szász, rác és más rendbéli városi emberek[et]...”, Váradot pedig... hét vagy nyolc száz labanc s fegyveres ember...” védte.²⁵

Forgách terve szerint a várakat kiéheztetéssel bírják megadásra. Főleg Szeben városát mivel: „Szebin nem tarthatja magát új esztendő napjáig, ha pedig Szebin oda lesz per se hajol Brassó, Fogaras, Déva.”²⁶ Az 1705-ös kora őszi hadihelyzet alakulása arra enged következtetni, hogy a kuruc katonai vezetés számítása bevált. Szeptember vége felé ugyanis a kurucok elfogták Rabutin élelmezési főbiztosát, akitől megtudták, hogy Szent Márton napjáig (november 11-ig) várják a segítséget. Szebenben ekkor mindössze 2000 köből liszt, 1000 köből búza, 1000 köből köles és 1000 köből árpa volt.²⁷ Hasonló helyzet alakult ki Déva várában, amely október 13-án élelemhiány miatt kapitulált.²⁸

Ebben a helyzetben tehát az erdélyi hadjárat megindítása elodázhatatlanná vált. Ám a feladat amellyel az idős tábornagyot megbízták, szinte megoldhatatlannak látszott. Tekintélyes létszámú haderőt kellett ellenséges és részben kietlen területen át Erdélybe vezetnie. Herbeville, bár tudott Rabutin szorongatott helyzetéről, pillanatnyilag mégis eredményesebbnek látta a már sikereket hozott felvidéki hadműveletek folytatását. Reménykedett abban is, hogy szétugraszthatja a nemsokára összegyűlő rendekét. Erdély elvesztése azonban nagyon súlyos következményekkel járt volna, ezért az udvari haditanács határozott parancsára Herbeville 1705. augusztus 23-án megindult a csallóközi táborból Buda felé.

20 *Thaly K.*: Tényleges létszámok és főszerelés Rákóczi ezredeiben. HK 1891. 12—13. o. (A továbbiakban — *Thaly*: Tényleges létszámok.)

21 Forgách Simon jelentése Rákóczinak. Hassági mező, 1705. augusztus 27. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.

22 Kajdy István gyalogezredének mustra tábléja. Hassági mező, 1705. augusztus 29. Országos Széchényi Könyvtár kéziratár. (A továbbiakban — OSZK kt) Fol. Hung. 1389/17. 360. fol.

23 Forgách S. jelentése Rákóczinak. Hassági mező, 1705. augusztus 27. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.

24 Például Forgách Simon 1705 márciusában ösziratta a székely székek hadviselésre alkalmas férfait. A lajstromok szerint csak Háromszék vidékén 5362 fegyverfogható férfit találtak, melynek közel a fele tábora is szállt. *Thaly K.*: Erdélyi kuruc haderő létszáma 1704-ben. HK 1896. 8. o.

25 Forgách S. id. jelentése, l. a 23. jegyzetben.

26 Uo. és Gyürky Pál levele Rákóczihoz. Váradi blokád, 1705. október 6. Országos Levéltár Rákóczi Szabadságharc levéltára (A továbbiakban — OL RSzL) G. 19. II. 2 e/A 34. cs. 471—472. fol. Hasonló tartalmú levelet küldött Gyürky Károlynak. *Géresi Kálmán*: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára (A továbbiakban — KOL) V. k. Budapest 1897. 306—307. o.

27 Orosz Pál Rákóczihoz. Hasságnál lévő tábor 1705. szept. 22. OSZK kt Fol. Hung. 1389/17. 372—373. fol. Rabutin is ezt támasztja alá emlékirataiban: „... a szükség pedig eközben olyan nagyon megnövekedett Nagyszében, hogy október vége felé már csupán három hétre való készlet volt a városban.” RTÜ I. k. 303. o.

28 Orosz Pál Rákóczihoz. Hassági tábor, 1705. október 13. OSZK kt. Fol. Hung. 1389/4. 269—270. fol.

Herbeville csapatai a hadjárat-első, Budáig tartó szakaszát viszonylag kedvező körülmények között tették meg. A császári ellenőrzés alatt levő és a jó utánpótlást biztosító Duna mentén haladtak.²⁹ Ilyen körülmények között jelentősebb összecsapásokra nem is került sor. Bár a kurucok augusztus 29-én és 30-án a Duna túlsó partjáról ágyúzták a császáriak menetoszlopát, jelentős veszteségeket nem okoztak nekik.³⁰ A császári csapatok szeptember 2-án érkeztek meg Budára, ahol a több mint két heti táborozás alatt felkészültek a hadjárat legnehezebb, az Alföldön át vezető szakaszára.

*Az Alföld természeti-mezőgazdasági képe a 17—18. század fordulóján
és a császári sereg ellátása*

Mint már bevezetőnkben említettük, Herbeville csapatainak ellátásáról, történelmi irodalmunkban meglehetősen eltérőek a vélemények. A 17—18. században, a hadseregek létszámának növekedésével, a hadműveletek sikerének kulcsa az ellátás megszervezése lett. A katonák élelemmel történő ellátása térben és időben egyaránt meghatározta a csapatok mozgását, s ezáltal az elérhető eredményeket.³¹

Egy hadsereg ellátásának vizsgálatakor először mindig tisztázni kell a hadműveleti terület természeti-gazdasági viszonyait, és az ott működő katonai erők nagyságát. Jelen tanulmányunk keretei között viszont az Alföld 18. század eleji természeti-gazdasági képének megrajzolására csupán röviden vállalkozhatunk. Területünket a nyegyedkor végéig a folyami hordalék, a szél hordta homok és por feltöltötte.³² A geológiai fejlődéstörténet utolsó, ma is tartó szakaszában az Alföld képét döntően az éghajlati és antropogén hatások együttesen alakították. Magyarország éghajlatának, óceánikus-atlanti jellege mintegy négy ezer évvel ezelőtt erősebb lett. Megmaradt ugyan csapadékosnak, de hűvösebbre fordult. Ezen időszak első szakasza (bükk I. fázis), a késő neolitikumtól a vaskorig tartott. Zárt bükkös-gyertyános erdők alakultak ki, melyek az Alföldre is lezuhódtak, az erdős sztyepp rovására. A bükk II. fázisban — ez az időszak még ma is tart — az éghajlat kontinentalitása növekedett, a csapadék mennyisége csökkent. Ennek hatására a zárt erdők visszahúzódtak az Alföldről és kialakult egy lápokkal, facsoportokkal, ártéri erdőkkel tarkított ligetes táj.³³ A történelmi korszak kezdetétől egyre fokozódó intenzitással jelentkezett az ember természetformáló (antropogén) hatása. A különböző pásztornépek erdőirtása, majd a földművelés elterjedése megváltoztatta az alföldi táj eredeti képét, mert a füves pusztta egyre terjeszkedett az erdő rovására. A török hódoltság idejében a gabonatermelés általában háttérbe szorult az állattenyésztéssel szemben. Ennek következtében a Duna—Tisza közén az egyoldalú legeltetéssel megbontották a természetes növénytakarót, amely a futóhomok-puszták újbóli megjelenését eredményezte a száraz területeken. Ezt az állapotot jól mutatja a Pest-Pilis-Solt vármegyéről a 18. század végén készült térkép. Lényegében a Szolnok—Nagykőrös—Dömsöd vonaltól délre szinte alig találunk

²⁹ Ennek ellenére: „... amerre elmegyen mondják mely rettenetes pusztítást csinál [ti. a császári sereg], szegénységnek mindenét, az mint kaphatja...” Szepesi János Károlynak. Nyitra, 1705. augusztus 30. MTA kt Szekfű Gyula gyűjtése (a továbbiakban — Sz. Gy.) Ms. 332/V. 939. fol.

³⁰ Bottyán portyázói hozták a hírt: „... hogy van közel száz sebes, köztök és sokan meg is haltak kik a lövöldözésben elesetek.” AR I. o. IX. k. 213. o.

³¹ *Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélemezés és stratégia a 17. század második felében. (1650—1715) Budapest. 1963. 165—174. o.* Az európai hadseregek létszámának növekedésére ld. *Geoffrey Parker: The „Military Revolution” 1560—1660 — a Myth? The Journal of Modern History 1976/2. 206. o.*

³² *Cholnoky Jenő: Magyarország földrajza. Budapest, 1936. 160. o.* és *Bulla Béla: Magyarország természeti földrajza. Budapest, 1962. 10—50. o.*

³³ *Bulla: i. m. 305—306. o.*

erdőséget.³⁴ Mivel a Duna—Tisza köze a negyedkori Duna-ágak hordalékkúpja, melyre szélhordta homok telepedett, ezért a déli, szárazabb részekben alakult ki a fában és vízben szegény homokpuszta, s a kurucok szerint: „... az ellenség Kecskemétől Szegedig való menésében a pusztátul igen tart...”³⁵

A tiszántúli részeket az erdélyi peremhegyvidékről lezúduló folyók alakították ki és egyengették tökéletes síksággá, melyből szigetszerűen emelkedik ki a Hajdúság és Nyírség magassága. A fokozatosan előrenyomuló folyami hordalékkúpok többször mederváltoztatásra kényszerítették a folyókat, s elzárták a kisebb vízfolyások útját. Az ilyen helyeken és a régi medrekben lápos-vizenyős területek keletkeztek. Tipikusan ilyen vidékek a Tiszántúlon a bihari és békési részek, ahol a vízszabályozások előtt hatalmas mocsarak feküdtek (Érmellék, Kis- és Nagy-Sárrét). Ide nemcsak a Körösök és a Berettyó vize került, hanem a Hortobágy medrében a Tisza, az Éren s a Berettyón át a Kraszna és a Szamos vize is. Egyes vélemények szerint e tájon a víztömegnek csupán 10⁰/₀-a folyt le a főmederben, a többi ereken lápos mocsaras területeken át távozott.³⁶ A Tisza középső szakaszának 10—20 kilométeres ártéri mocsarai, valamint a Hajdúság magas síksága és a bihar-békési vízvilág közötti vidék vízben szegény száraz terület. Károlyi Sándor szerint: „... Debrecen az Kunságh felé de nagy pusztaságh, se víz, se széna, nem remélhető...”³⁷ A vidék pontosabb leírását Károlyi egy másik levele tartalmazza, mely szerint: „... valamihent a Körösön által megyen az ember... úgy hogy az egész pusztán a Száraz érigh egy tarisnya füvet ember nem találna, vizet sem sehol is... hol hat, hol nyolc mérföldből [kb. 45—65 km] álván azon éget pusztaságnak nagysága...”³⁸

Mint e vázlatos történeti, földrajzi ismertetésből kitűnik, az Alföld korabeli természeti viszonyai korántsem kedveztek a mezőgazdasági termelésnek. Mocsarak, lápok, vizenyős rétek váltakoztak száraz, gyér fűvű, olykor homokos pusztasággal. Ennek ismeretében viszont önkéntelenül felvetődik a kérdés: mi készítette Herbeville-t és környezetét arra, hogy hadjáratát a Cegléd—Kecskemét—Nagykörös—Szeged—Hódmezővásárhely—Túr—Karcag—Debrecen útvonalon indítsa meg Erdély felé? S vajon a viszonylag mostoha természeti adottságokkal rendelkező Duna—Tisza közti és tiszántúli területeken megvolt-e a lehetőség a császári sereg ellátására?

Kutatásaink jelenlegi állásánál úgy véljük, hogy Herbeville döntéseit több tényező motívalta.

A kuruc hadvezetés már augusztus végén számított a császáriak Hatvan—Gyöngyös irányába történő hadmozdulatára, ezért jelentős erőket vontak össze Nógrádban, Vácott, Pest és Hatvan környékén.³⁹ Déli irányban viszont csak kisebb kuruc erők állomásoztak. Így Herbeville-ék könnyen elérhették a hadtápbázis szempontjából fontos Szegedet és a határőrvidéket, ahonnan utánpótlást és erősítést remélhettek. Közrejátszott az útvonal megválasztásánál az alföldi mezővárosok elhelyezkedése is, amelyek még mindig komoly gazdasági erőforrásokkal rendelkeztek.

34 Balla Antal térképe Pest-Pilis-Solt vármegyéről 1793-ból. Hadtörténelmi Intézet Térképtára: (A továbbiakban — HIT) B. IX. a 651

35 Rákóczi Károlynak Szécsény 1705. október 1. AR I. o. I. k. 427. o.

36 *Bárony István*: Termelési adottságok és lehetőségek Bihar megyében a XVIII. század elején. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica XX. Magyar Történelmi Tanulmányok VIII. (Szerk. *Szendrey István*. Debrecen 1975.) 95—96. o.

37 Károlyi S. Rákóczinak. Túr tábort, 1705. október 4. estve. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 97—98. fol.

38 Károlyi Sándor valószínűleg becsült adatai kisebb eltéréssel megegyeznek a Balla féle térkép távolságaival. Károlyi S. Rákóczinak. Túr tábort, 1705. október 10. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 107—108. fol.

39 Károlyi már augusztus végén aggódva írta a fejedelmnek, „... Mostan valóban féltém az Hatvani és Gyöngyösi magazinumokat...” Károlyi S. Rákóczinak. Karva, 1705. augusztus 29. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 28—29. fol. Szeptember első felében a kuruc erőket három hadtestbe vonták össze. Esterházy Antal 3000 lovalal és 6—7000 gyalogossal Lőrinci környékén, Bottyán kb. 6000 lovalal Guta-Kéméd térségében. KÖL V. k. 296. o. és AR I. o. IX. k. 215—216. o. Károlyi Sándor valószínűleg hiányos fizetési listái szerint a Hatvani táborban szeptember 3—16-ig 4029 katona tartózkodott. OL RSzL G. 28. 77. cs. V. 2. E—F. 97—136. fol.

Ha rátekintünk az Alföld régi térképeire, szembetűnik, hogy a nagyobb települések többsége az ártérperemekhez közel, az ártéri tájak és az árvízmentes területek érintkezési vonalán helyezkedett el.⁴⁰ A hatalmas árterek dúsfüvű rétjei elsősorban az állattartás fejlődéséhez biztosítottak kitűnő lehetőséget. Ennek következtében már a 15. században fellendült a magyarországi állattenyésztés, különösen a hizómarháé, melyet az osztrák tartományok, az északolasz és délnémet városok piacain értékesítettek. Jelenlegi ismereteink szerint a 16. század második felében a vágómarha összexportját évi 150—200 000 darabra tehetjük.⁴¹ Az állatok döntő többsége Magyarország alföldi vidékeiről került ki. 1563/64 között például a váci török határállomáson 7 1/2 hónap alatt 30 248 marhát vámoltak el; Ceglédről 1564, Kecskemétről 1691, Nagykőrösről 948, Szegedről 1718, Makóról 3165, Turról 1479, Debrecenből 2182 darabot hajtottak. Ugyanebben az időben a vámjegyzékeken még közel ezer ló és 25 000 birka kivitele is szerepelt.⁴² Az eddig feltárt adatok igazolni látszanak, hogy a mezővárosok igen magas alapállományokkal rendelkeztek. 1570-ben csak a Szegedhez tartozó 107 „szálláson” 15 000 szarvasmarha legelt. A 17. század elején pedig közel 50 000 juhot és 4000 sertést tartottak a szegedi hét szultáni hász birtokon. Sőt egyes adatok szerint Debrecen saját marhaállománya mintegy 50 000 darabot számlált a 16—17. században.⁴³

Bár a 17. században a nyugat-európai piacokon történt gazdasági változások következtében, a marhaexport jelentősen visszaesett, de még így is elérte az évi 100 000 darabot. A marhakereskedelem lehanyatlásával csökkent vagy stagnált a mezővárosok állatállománya. Nagykőrösön, ahol még 1635-ben 11 000 szarvasmarhát vettek számba, 1650-ben már csak 7101 darabot.⁴⁴ Kecskeméten pedig az állatállomány lényegében egy szinten maradt a nyolcvanas években.⁴⁵

A 17. század utolsó két évtizedében a visszafoglaló háborúk újra hadszínterré változtatták az Alföldet, hatalmas károkat okozva a lakosság anyagi javaiban. Erről tanúskodik Pest megye 1699-es és 1703-as összeírása. Különösen szembetűnik az állatállomány csökkenése Cegléd, Nagykőrös és Kecskemét 1703-as összeírását szemlélve.⁴⁶

Állatfajták	Cegléd	Nagykőrös	Kecskemét
Igás ökör	549	1174	1807
Hámos ló	139	326	621
Fejős tehén	560	1139	2562
Egyéb szarvasmarha	609	746	2268
Ló	139	177	1123
Juh, kecske	2532	3273	10077
Sertés	219	347	1127

40 *Majlát Jolán*: Egy alföldi civis-város kialakulása. Budapest, 1943. 5. o.

41 *Harald Prückler*: Das Volumen des westlichen ungarischen Aussenhandels vom 16. Jahrhundert bis 1700. Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege c. kötetben. Kiadta: *Othmar Pickl*, Graz 1971. 140. o.

42 *Káldy Nagy Gyula*: Magyarországi török adóösszeírások. Budapest, 1970. 88. o.

43 *Káldy Nagy Gyula*: A Szeged környéki szultáni Hász birtok mezőgazdasági termelése a XVII. század második felében. Agrártörténeti Szemle 1961/3—4. sz. (A továbbiakban — A(Sz); *Makkai László*: Adatok és kérdések Debrecen törökkori agrártörténetéhez. Hajdú Bihar Megyei Levéltár Évkönyve. III. (Szerk. *Gazdag István*, Debrecen) 1976. 35. o.

44 *Velics Antal—Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1890. II. k. 268—270. o.

45 Kecskemét városában 1666-ban 762 adózóra 21 143 marha jutott, 1682-ben 1060 adózóra: 27 456 ló és szarvasmarha, 1683-ban kb. 1200 adózóra 30 135 marha esett. *Balányi Béla*: Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. Szerk. *Heltai Nándor*. Kecskemét 1970. 98. o.

46 *Kosáry Domonkos*: Pest megye a kuruckorban. Pest megye múltjából. (Tanulmányok) Szerk. *Keleti Ferenc, Lakatos Ernő, Makkai László*. Budapest, 1965. IV. táblázat 36—37. o.

Az összeírás szerint a három város állatállománya jelentős mértékben csökkent. Viszont néhány adat arra enged következtetni, hogy az állatállomány számbavételekor valószínűleg kimaradtak a városok pusztáin legelésző csordák és nyájak. Másként elképzelhetetlen, hogyan tervezhette a kitűnő gazdálkodó hírében álló Károlyi Sándor az 1700-as évek elején 20 000 szarvasmarha évi exportját nagyobb részben Kecskemét és Nagykőrös vidékéről.⁴⁷ Ugyancsak nem illenek a képbe a városok valószínűleg túlzó, de azért mégis figyelmet érdemlő adatai a szabadságharc alatt elszenvedett veszteségeikről. E feljegyzések szerint 1703—1705 között csupán Kecskemét határából és pusztáiról 14 000 marhát hajtottak el a rác katonák, Kiskunhalas vidékéről pedig 1706-ig 1400 ökröt, 800 lovat, 5000 tehenet és 14 000 juhot.⁴⁸

A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok arról tanúskodnak, hogy az alföldi mezővárosok állatállománya gyorsan kiheverte a háborús pusztításokat. Ezt támasztják alá a Jászkun kerület 1699-ből származó összeírásai is, ahol egy családra a Kiskunságban 9,9 szarvasmarha, 1,7 ló, 13,3 juh és 3,9 sertés, a Nagykunságban 7,9 szarvasmarha, 1,3 ló, 4,4 juh és 5,5 sertés jutott.⁴⁹

Sokkal hézagosabbak az adataink a földművelésre vonatkozóan. A Duna—Tisza közén korszakunkban a szántóföldi kultúrák csak alárendelt szerepet játszottak az állattenyésztés mellett. Nagykőrös városának gabonaszükséglete egy részét más vidékekről kellett fedeznie. Búzát Szegedről, Csongrádról, Makóról, árpát Földvállról (Tiszaföldvár), Öcsödről, Kenderesről, Abonyból, Újszászról vettek.⁵⁰ Az eddig feltárt források szerint jelentősebb gabonatermelés a Tiszántúlon és a Jászságban folyt. Így például Debrecenben az 1680-as években nagymértékben emelkedett a gabonatermelés, melynek nagy része kereskedelmi forgalomba került.⁵¹

Összefoglalóan elmondható tehát, hogy a császári csapatok útjába eső területek biztosítani tudták egy nagyobb létszámú hadsereg ellátását. Viszont a császári haderő élelmezési körülményeinek vizsgálata előtt, meg kell határoznunk a csapatok létszámát, kenyér- és hússzükségletét.

Egy 1705 júniusában készült létszámkimutatás szerint a helyőrségeken és a rác csapatokon kívül a Felvidék nyugati részein és a Dunántúlon 16 000 császári katona állomásozott, amelyekhez júliusban 6000 dán gyalogos és lovas csatlakozott.⁵² Herbeville csallóközi táborából körülbelül 16 500 katonával érkezett Budára; ahol Glöckelsperg tábornok 1600 gyalogossal és 2700 lovassal csatlakozott hozzá. Figyelembe véve a különböző veszteségeket, feltehetően mintegy 20 000 ember kelt útra Erdély felé.⁵³ Némileg kisebb létszámról szereztek tudomást a kurucok egy szökött császári tisztől, aki „... 15 ezerig bizonyosan való léti referálja...” az ellenségnek.⁵⁴ Bár a különböző adatok között kisebb eltérések adódnak, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha a 20 000-es létszámmértéket fogadjuk el valósnak.

Herbeville csapatainak Budáról történt elindulását a különböző történelmi

47 Zimányi Vera: Magyarország az európai gazdaságban 1600—1650. Budapest, 1976. 131. o.

48 Hornyik János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927. 56. o. és Toóth János: Kiskun-Halás város története. (Kiadta: Szilágyi Sándor) Pest, 1861. 16. o.

49 Kiss József: A Jászkun kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. (1702—1731) Budapest, 1979. 27. o.

50 Majláth: i. m. 122. o.

51 Maklai: i. m. 38—39. o.

52 Feldzűge I. Serie VII. Bd. 414—416. o. és Stepney jelentése Harley angol miniszternek. Bécs, 1705. július 4. Síromyfi Ernő: Angol diplomai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. Archivum Rákócziannum II. oszt. II. k. 155. o. (A továbbiakban — AR II. o.)

53 Feldzűge I. Serie VII. Bd. 443. o. Glöcklesperg erőire 433. o., és Markó: i. m. HK 1935. 44. o.; Hornyik János: Kecskemét város története. IV. k. Kecskemét 1866. 162. o. és Stepney jelentése Harleynek. Bécs, 1705. szeptember 5. AR II. o. II. k. 201—202. o. Egyébként a császáriak mintegy 1500 beteget Budán hagytak. Feldzűge I. Serie VII. Bd. 446. o.

54 Esterházy Antal Rákóczihoz. Lőrinci, 1705. szeptember 23. MTA kt Rlt Ms 4966/16. doboz.

munkák más-más időpontra teszik.⁵⁵ Véleményünk szerint az indulás legvalószínűbb időpontja szeptember 17-e. Hiszen tudjuk, hogy Pálffy János élelmiszergyűjtő akciójáról szeptember 16-án érkezett vissza Budára és Károlyi egy héttel később azt írta feleségének: „Kenyeret magát nem látott [ti. a német] . . . , hanem, az mit Budáról hozott nyolc napra való volt, és hat nap elmúlt belőle . . .”⁵⁶ Ez lényegében azt jelenti, hogy a császári csapatok hadművelési területről történő élelmezését a zsigóci csatáig szeptember 25-től november 11-ig számolhatjuk. Ismerve az egy főre jutó élelemellátási kvótákat, a vizsgált időszakban a 20 000 fős haderő élelmiszerszüksége kenyérből 10 528 q, (sütéséhez kb. 7028 q liszt szükséges) sóból 84,6 q, húsból 3290 q volt.⁵⁷

Az elméletileg szükséges élelmiszer mennyiség birtokában, most már csak az a kérdés: Mennyire tudták fedezni ellátásukat a császáriak a szóban forgó területről? Erre vonatkozólag csak Kecskemét, Nagykőrös és Hódmezővásárhely esetében rendelkezünk számszerű adatokkal. Mivel a legújabb agrártörténeti kutatások tisztázták korszakunkban a különböző állatok vágósúlyát, ennek segítségével kiszámítható az élelmezésre felhasználható hús mennyisége.⁵⁸ Herbeville egységei szeptember 24-én érték el Nagykőrös—Kecskemét térségét, ahol október 2-ig táboroztak, feltöltve kimerült élelmiszerkészleteiket. Kecskemét számadáskönyve és Nagykőrös krónikája megőrizte az utókor számára az ellenség által rekvirált állatok számát, s a gabona mennyiségét.⁵⁹

Város	Álatfajta/db	Hús/q
Kecskemét	250 vágómarha	350,0
	500 juh	145,0
Nagykőrös	17 hizott ökör	23,8
	175 gulyabeli tehén	245,0
	203 fiatal marha	203,0
	908 juh	263,3
	157 hizott sertés	125,6
	95 magló sertés	76,0
	227 fejős tehén	317,8
	192 igás ökör	—
	72 hámos ló	—

Gabona fajta	(pozsonyi mérőben 54,3 l)	gabona/q
búza	2914	1107 q
árpa	4885	1700 q
köles	681	222 q

Az eddig feltárt adatok szerint Hódmezővásárhely élelmiszerkészlete az ellenség kezébe került.⁶⁰ A város készletei jelentősek lehettek, mivel Szeged csá-

55 Markó Árpád szeptember 16-ra teszi a császáriak indulását. Hornyik János szeptember 20-ra. *Markó*: i. m. HK 1935. 47. o. és *Hornyik*: i. m. IV. k. 162. o.

56 Károlyi S. Barkóczy Krisztinához. 1705. szeptember 23. MTA kt Sz. Gy. Ms. 329/2.

57 A császári hadseregben egy főnek egy napra 1,12 kg kenyeret, 7–8 dkg só és 0,2–0,4 kg húst adtak. Perjés: i. m. 100., 103., 54. o. N. Kiss István 0,30–0,35 kg-ra becsüli a katonaság tényleges húsfogyasztását. *N. Kiss István*: Húsfogyasztás (katonai és közfogyasztás) a XVI–XVII. századi Magyarországon. *AtSz* 1973/1–2. 104. o.

58 Korszakunkban a marhák friss vágósúlya darabonként 1,4 q, a juhoké 0,29 q (a fiatal marhák vágósúlyát 1 q-ra vesszük). *N. Kiss*: i. m. *AtSz*. 1973/1–2. 99–100. o., 106. o. A sertések friss vágósúlya kb. 0,8 q

59 *Hornyik*: i. m. 166. o. és *Balla Gergely*: Nagykőrösi krónika. RTÜ I. k. 190. o. (A búza hektoltersúlyát 70, az árpáét 64, a búzáét 60 kg-ra vettük számításainkban.)

60 *Markó*: i. m. HK 1935. 59. o.

szári parancsnoka „...csak Vásárhelyen 40 000 kenyeret...” követelt.⁶¹ A mezőgazdaság átlagos évi termésmennyiségének kiszámításával lehetőségünk nyílik a császári haderő ellátásának pontosabb meghatározásához. Tétélez-zük fel azt az esetet, hogy a császáriak kezére csak a város élelmiszerfeleslege került. Hódmezővásárhely állatállományának 1701-es összeírása alapján ki-mutathatjuk a helység potenciális húsmennyiségét, s a vágási arányokat fi-gyelembe véve kiszámíthatjuk a kitermelhető hús arányát.⁶²

Állatfajták	db	Potenciális húsmennyiség/q	A kitermelhető hús súlya/q
Szarvasmarha	1080	1512,0	378
Juh	1911	554,2	138,6
Ló	142	—	—
Sertés	452	361,6	144,4
összesen		2427,8	661,0

A szántóföldi termés mennyiségét csak 1701—1702-es évekre tudjuk hozzáve-tőlegesen meghatározni. 1701-ben a városnak 2774 pozsonyi mérő vetése volt, amelynek mintegy 60⁰/₀-án búzát, 31⁰/₀-án árpát, a többin zabot és kölest ve-tettek.⁶³ Tekintetbe véve a korabeli átlagos hozamokat, az adott vetésterületen mintegy 5824 pozsonyi mérő búza és 3268 pozsonyi köből árpa termett.⁶⁴ Levon-va a vetőmagszükségletet, veszteségeket és az adókat (nona, decima), a lakos-ság ételmezésére átlagos termés esetén kb. 1202 q búza és 696 q árpa maradha-tott. Ismerve a lakosság hús- és gabonafogyasztását, az élelmiszerfelesleg hús-ból: 224, gabonából: 905 q körül mozoghatott.⁶⁵

Számításaink szerint tehát a császáriaknak a három városban húsból kb. 1973, gabonából 3934 q-t sikerült biztosítani, az összes szükséglet 80, illetve 28⁰/₀-át.

A számszerűen értékelhető forrásadatok mellett az általános helyzetre vo-natkozó utalások a folyamatos ellátásról tanúskodnak. Így például Károlyi Sán-dor október 2-án kelt levelében jelentette Rákóczinak: „... Az arad tájéki rácz készületi confirmáltatik... hogy ezen armadáának gyűjtse az élelét, mert ennek már elég vagyon, sőt az szegedi commendáns is hordókba vereti a lisztet, az is bizonyosan constál, ha sokat mulatozunk migh észre vesszük Erdélyben toppan.”⁶⁶

Nyüző Mihály katonái szeptember 4-ig kitelepítették ugyan Makót, Mind-szentent, Szentest és Vásárhelyt „minden jószágával” együtt,⁶⁷ mégis, két nappal később Károlyi azt írta a fejedelemnek: „Soha nem tudom mit csináljak Körös Maros Közzel, mert csak Vásárhelynek és Makónak vagyon annyi takarmánya,

61 Károlyi S. Rákóczinak. Turi tábor, 1705. okt. 6-án éjfélkor. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 89—100. fol.
62 Hódmezővásárhely állatállományának összeírása 1701-ből. *Szeremlei Samu*: Hód-Mező-Vásárhely története. IV. k. Hódmezővásárhely, 1911. 247. o. A vágási arányok meghatározásánál figyelembe kell vennünk a betegségeket, takarmányhiányt, természeti csapásokat stb. Így a vágási arány évente a szarvasmarháknál és juhoknál 25%, a serté-seknél 40%. A szarvasmarhák termékenységére nézve I. *Matolcsi János*: A szarvasmarha testnagyságainak változásai. Magyarország területén. AtSz 1968/1. 12—24. o.

63 Az 1702-es dézsmajegyzék vetésarányai alapján. *Szeremlei*: i. m. IV. k. 272. o. és 275. o.

64 A búza szemhozama a 17. században 3,5-szörös, az árpáé 3,8-szoros volt. *Zimányi*: i. m. 89—90. o.

65 Magyarországon az egy főre eső évi hús fogyasztás a 17. században, a péntekeket is beleértve, évente 64,5 kg. A fejenkénti gabonafogyasztás évente egyes Bereg megyei adatok szerint 1,2 q. Azonban úgy véljük, a 18. század elejére célszerűbb 1,5 q-val számolni. *N. Kiss*: i. m. 106—107. o., és *Kirilly-N. Kiss*: A paraszti gabonatermelés a XVI—XVII. században. AtSz 1969/1—2. 116. o.

66 Károlyi S. Rákóczinak. Szolnoki tábor, 1706. október 2. estve 10 órakor. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 91—94. fol.

67 Károlyi S. Rákóczinak. Turi tábor, 1705. október 4. estve. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 97—98. fol.

hogy három holnapig is megh érne azon német tábor velle, hát megh az töb helyeknek Aradik, Világosvárigh, Gyuláigh, Jenőigh ...⁶⁸

Ezeknek az adatoknak a fényében úgy tűnik, Herbeville csapatainak Szeged környékén és a Körös—Maros közén is sikerült jelentős mennyiségű élelmiszert szerezniük. Így a császáriak nagyobb nehézségek nélkül folytatták útjukat Debrecenen keresztül Erdély felé. Bár a kurucok kiürítették Magyarország akkor legnagyobb és leggazdagabb városát, de ennek ellenére: „Búza, árpa a vermekből megszámlálhatatlan, szalonna, káposzta, méz... oda lettek... Gulyák, ménések, juhok, az ellenségtől türhető kárral maradtanak meg...⁶⁹

Esterházy Antal, akit a város kiürítésével bíztak meg, aggódva tudósította a fejedelmet és környezétét: „...ha az ellenség ide talál szállani annyit élelmet provisiót és mindennemű subszteniát talál itten, hogy elsőben is egy esztendőre való annónával Váradott megsegítvén... s elégséges szekere lévén Szebent is hasonlóképen megsegítheti, e mellett pedig maga is egész armadástul bizvást egy holnapig azonkívül itten minden fogyatkozás nélkül subszistálhat...⁷⁰ Ezen kívül a császári haderő jelentős, mintegy 45 000 forintnyi összeggel rendelkezett, melyen adott esetben a zsoldfizetés mellett élelmet is vásárolhat a lakoságtól.⁷¹

A fenti forrásokat értékelve talán nem járunk messze az igazságtól, ha kijelentjük, hogy a császáriaknak sikerült megszervezniük csapataik ellátását és így harcra alkalmas állapotban érkeztek Erdély határára. A történelmi irodalomban és az egykorú forrásokban is találkozunk a császári haderő élelmezési nehézségeiről szóló megállapításokkal. Azonban úgy véljük, ennek legnagyobb részét a gabona liszté őrléséhez szükséges malmok hiánya, a vízhiány, illetve annak fertőzöttsége okozta.⁷² Természetesen időleges ellátási problémák mindig adódtak, de egészében véve kutatásaink jelenlegi állásánál úgy tűnik, hogy Herbeville hadainak ellátása a körülményekhez képest kielégítő lehetett.

A kuruc hadműveletek eredménytelenségének okai 1705 őszén

Tanulmányunk előző fejezetében részletesen elemeztük a császári csapatok ellátását. Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy a császári hadvezetés biztosítani tudta katonáinak élelmezését, sőt ezen felül még közel „háromszáz szeker élelmet” juttattak Váradra.⁷³ Ennek ismeretében viszont joggal merülhet fel a kérdés: miért nem tudta megakadályozni a kuruc katonai vezetés a császáriak bejutását Erdélybe?

68 Károlyi S. Rákócziak. Túri tábor, 1705. október 6. OL RSzL G. 19. II. 2e/A 34-cs. 473—476. fol.

69 Szűcs István: Debrecen város történelme. III. k. Debrecen, 1871. 717. o.

70 Esterházy Antal Rákóczihoz. Debrecen, 1705. október 18. MTA kt Rlt Ms. 4966./16. doboz. Debrecen kiürítése után arról tudósít Esterházy: „... noha peng ember dolgából ily pusztaságra jutott is... [ti. Debrecen]... ott maradt számtalan búzája, bora, abrakján kívül 15 000 forintból álló apotecája is a melyekből föl építheti Váradot, hogy nem csak gvardiáznak intertentiójára hanem 40 000 mezőben lévő embernek is succurálhat belőle mindenkor” Esterházy A. Rákóczihoz. Nagy-Léta, 1705. október 20. MTA kt Rlt Ms. 4966./16. doboz

71 A császáriak Budáról 20 000, Kecskemétről és Nagykőrösről 20 000, Ceglédről 5000 forintot hoztak magukkal. (A források nem említik, hogy milyen forintról volt szó.) Feldzűge I. Serie. VII. Bd. 445. o.; Balla Gergely: Nagykőrösi krónika. RTű I. k. 191. o. és Kosáry; i. m. 54. o.

72 Feldzűge I. Serie VII. Bd. 451—452. o. A kuruc csapatok az ellenség előtt felégették a malmokat, így a császári katonák kénytelenek voltak kézi malmokkal őrlni. Ezek sokszor elromlottak és a belőlük nyert liszt minősége rossz lehetett. Erre utalt Rákóczi is emlékirataiban: „...az ellenség serege nem evett mást, mint kis vas kézimalmokon inkább megdört, mint megörölt lisztből sült kenyéret... a rosszul őrölt gabona gyomrukban megerjedt és olyan betegséget okozott köztük, amely feltűzza és megöli a beteget.” II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai. Archivum Rákócziánum. (A továbbiakban — REml.) III. oszt. (Szerk.: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes.) Budapest. 1978. 367. o. Ugyanerre a jelenségre utal Károlyi egy levéltőredéke: „A kenyér rettenetesen szűk köztök... Engemet szítanak, hogy el pusztítottam előttük a földet, minemű kenyérral él Kgls. Uram el küldöttém egy darabot benne az Isten olyat se engedjen az ennek magyar búzából...” Valószínűleg Rákócziak október 10—11-e táján. OL RSzL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 27. 36. fol.

73 Károlyi S. Barkóczy Krisztinának. Mezőterem, vagy Károly?, 1705. november 2. MTA kt SzGy. Ms. 329/2.

A viszonylag bőven rendelkezésünkre álló forrásanyagból nagyon bonyolult kép tárul szemünk elé, mely szerint a kuruc hadműveletek sikertelensége társadalmi és katonai okokra vezethető vissza. Mint az előzőekben is utaltunk rá, 1705 tavaszán és nyarán súlyos belpolitikai válság bontakozott ki Magyarországon. Hiszen az egyre elhúzódó háború mind nagyobb teherpróba elé állította az ország társadalmát és gazdasági erőforrásait. A felgyülemlett szociális és gazdasági problémák legerősebben talán a társadalom valamennyi osztályát és rétegét tömörítő hadseregen belül jelentkeztek. A közel két éve még oly lelkes parasztkatonák zúgolódtak a hajdúsítás elmaradása miatt, s tiltakoztak, amiért otthon maradtott hozzátartozóikat megadóztatták. Kajdy István ezredének egyik folyamodványa 1705 nyarán egy hajdúhelység kijelölését kéri számukra, Kenyhecz János katonái pedig arról panaszkodnak, hogy a „... vitézleő rend, sok bosszú illetést tūr és szenved, ki földes urától, ki tisztartójtatul, ki falujabeli lakos szomszéditul...”⁷⁴ Volt thökölyanus és végvári katonák régi privilégiumaik visszaadását, magasabb zsoldot, több prédát követeltek. Ezzel egyidőben a fokozódó katonai terhek következtében nőtt az elégedetlenség a városi polgárság és a nemesség soraiban.⁷⁵ Az országos feszültségek különböző formában jelentkeztek a kuruc haderőn belül, kihatva annak létszámviszonyaira, fegyelmi állapotára és harcértékére is. Az elégedetlenség általános megnyilvánulási formája a katonák „szétszéledése” volt, melynek indítéka különböző lehetett.

1705 őszén, főleg a hadjárat első szakaszában, sok gondot okozott a csapatok ellátása a kuruc hadvezetésnek, mert a Duna—Tisza közti mezővárosok a császáriak hadtápbázisává váltak. Nagy területről kellett beszerezni az élelmet, amelyet nehezített a vármegyék és commissariusok tehetetlensége.⁷⁶ Károlyi ezért kénytelen elengedni katonáit, mivel: „... Az pusztaságon az katona nem ölheti magát, lovát éhel, az hol kaphat tengődik... Most is három ezer is van kinek egy szekere sincsen, lova hátán horgya a futrást, két mélföldnyirül is...”⁷⁷ Ha pedig a vármegye kiállítja a szekereket, nagyobb részük használhatatlan, „mert egyik elszökik, másnak kereke, harmadiknak tengelye törik el, ... oly szekereket praestálnak, hogy híres kurvát is jobb kerékre kellene kerekeznii...”⁷⁸ Természetesen a rossz ellátás tömeges szökéseket idézett elő. Bottyán katonái, „kiknek bizony nehéz is üres hassal éjjel nappal portázni strásálni...” az éhség miatt elfogytak. Károlyi katonái közül pedig szabad élelemszerzés ürügyén szökdöstek el.⁷⁹ Viszont egészen más indítékok kerülnek előtérbe a Tiszán történt átkelések után. Esterházy Antal csapatait például a katonák, „hazavágyódása” és a mezei munka tizedeli meg: „... ezen a földön az előbbi felült katonaság és fegyver viselő itt e tájon lakos had már most mind haza jött, itthon van bocskort kötött s szántásra adta magát...”⁸⁰ Hasonló tünetekkel találkozunk Károlyi ezredeiben is, ahol: „... a katona fogy a feleségét adagja (sic!) bujja...”⁸¹ Bár a parancsnokok mindenütt szigorúan felléptek a dezertálások ellen, sokszor „hármásával is függtek az akasztófán” a szökevények, de „... sem strázsa, sem fen álló seregek, sem táboron kívül

74 Kajdy István mezei ezredének folyamodványa 1705 nyarán (keltezetlen): *Esze Tamás*: Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1611. Budapest 1955 és Kenyhecz János Rákócziinak. Hassági tábor, 1705. aug. 31.; Rákóczi hadserege 1703—1711. Válogatott iratok. (Válogatta Bánkúti Imre. Budapest 1976.) 108—109. o.

75 A válság társadalmi és gazdasági okaira nézve l. bővebben *Köpeczi—R. Várkonyi*: II. Rákóczi F. 180—182. o.
76 „... az katonának szekere nem lévén, kinek se vármegye se commissarius nem providéal cum assignatione...” Károlyi S. Rákócziinak. Hatvani tábor, 1705. szeptember 17. OL RSZL G. 19. II. 2 e/A 413—414. fol.

77 Károlyi S. Rákócziinak. Hatvan, 1705. szeptember 12. OL RSZL G. 19. II. 2 e/A. 397—398. fol.

78 Krucsay Márton Károlyihoz. Debrecen, 1705. szeptember 19. MTA Kt Sz. Gy. Ms 332/3.

79 Bottyán Károlyinak. (helymegjelölés nélkül) 1705. szeptember 28. AR I. o. IX. k. 226. o. és Károlyi Rákócziinak. Hatvani tábor, 1705. szeptember 16. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 50—51. fol.

80 Esterházy A. Rákócziinak. Debrecen, 1705. október 16. MTA Rlt Ms. 4966/16. doboz.

81 Károlyi S. Rákócziinak. Károly, 1705. október 22. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 123—124. fol.

járó Armás, sem lövöldöztetés nem gátolhattja... csak oszol, úgy hogy hazaszéled, csak az tiszték és pusztá zászlóik maradtanak...⁸²

A lakosság sokszor szívesen befogadta és rejtegette a szökevényeket, mert ezekből szándékoztak portális katonákat állítani. Tégláson a bíró például rá-támadt szökött katonák után kutató fegyveresekre. Bátorban pedig a bírák együtt ittak a csellengő vitézekkel.⁸³

A csapatok bomlása végül is a Tiszántúlon tevékenykedő kuruc ezredek létszámának jelentős csökkenéséhez vezetett. Úgy véljük, jól szemlélteti ezt a folyamatot a szeptember első felében készült mustrák és az október közepén kelt jelentések összehasonlítása. A szeptemberi létszámkimutatások szerint például Károlyi ezrede 1083, Palocsai György 948, Sennyei Istváné 679, Gencsi Zsigmondé 905, Kárádi Mihályé 665, Nyúzó Mihályé 386 főből állott.⁸⁴ Ezzel szemben az október közepén küldött jelentésekből már arról értesülhetünk, hogy Bóné ezredében „... kétszázan ha vadnak, Sennyei uramnak is az tisztjei jobbra...”, Gencsi Zsigmondnak pedig összesen 60 lovasa maradt.⁸⁵ A helyzet nem javult a hónap végéig sem, mert Károlyi, Palocsai, Boné, Bessenyei, Monai, Sennyei, Gencsi, Deák, Kárádi, Nyúzó, Ilosvai Bálint és Gundelfindel ezrede két corpusban nem számlált többet 3000 embernél.⁸⁶ Forrásaink tehát egyértelműen arra engednek következtetni, hogy *a kuruc hadseregben belül jelentkező ellátási, gazdasági, s olykor vallási problémák jelentősen meggyengítették a csapatok harcértékét.*⁸⁷ A katonák harci szellemének megtörését talán Károlyi fogalmazta meg legjobban egy kódós őszi reggelen a törteli pusztán: „Isten úgy álgyon megh, az egész Ország csak nyelvel vággya az ellenséget, de én megh tapasztaltam, hogy effective semmit sem csinál, akár mit kiáltson, ne higgye Ngod, mert benne hagyák, hanem, békélljünk, ha békéllünk, mert bizony az Nemes ember, de még az szegény legény is, úgy látom, kerüli az németet, nem öli...⁸⁸

A kuruc hadműveletek viszonylagos sikertelenségének fentebb vázolt okai csupán a problémák társadalmi és gazdasági vonatkozásait érintették. Azonban a korabeli adatok tanúsága alapján a portyázások nem kielégítő eredmények volt egy katonai oldala is. Nevezetesen az, hogy a császári haderő felkészült a kuruc rajtaütésekre. Általában mindig „szoros helyen” erős őrizet mellett táboroztak. Károlyi megbízhatónak tekinthető leírása szerint: „Schlik táborának szállása Kglis. Uram nem olyan kockássan megyen vagy fekszik mind Ngod. describálja, hanem tiszta három egész lineában. Az elsőnek is az közepi gyalogh, előtte az álgjú, az második lineának is közepi gyalogh, kétt szárnya mind kettőnek lovas, az harmadik lineának közepi szekér, két szárnya lovas...” A tábor körül 660 főből álló örkülönítmény cirkált és minden ezred egy századát beosztották az őrségbe.⁸⁹ Ilyen, szinte erődített táborok ellen,

82 Károlyi S. szeptember 16-i és október 11-i lev. Rákóczihoz. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 50—51. fo és 7. cs. Caps. B. Fasc. 27. 37—38. fol. Esterházy Antal az elszökött katonák tisztjeit is vasra verettette. Esterházy A. Rákóczihoz. Újváros, 1705. október 15. MTA Kt Rt Ms. 4966/16. doboz.

83 Ezért Károlyi levelében a téglási, a bátori és a diószegi bíró felakasztatását követeli a fejedelemtől. Thuri tábor, 1705. október 11. OL RSZL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 27. 37—38. fol.

84 A kuruc csapatok 1705. dec. 14-én készült fizetési listája, amely minden valószínűség szerint a szeptemberi, Hatvannál tartott mustra adatai alapján készült. Erre vonatkozólag I. Károlyi 1705. november 27-én Kozárváron kelt levelét. OL RSZL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 23. 96. fol. és 49—52. fol. Továbbá a Hatvani mustra eredeti fizetési listái G. 28. 77. cs. V. 2 E.—F. 97—131. fol.

85 Károlyi S. Rákócziinak. Thuri tábor, 1705. október 11. OL RSZL G. 15. 7. cs. B. Fasc. 27. 37—38. fol. Négy nappal később hasonló adatokat tartalmaz a fejedelemnek küldött levele: „...mines is énvelem több kglis. Uram, hanem az magam ezerm, Bónéé, Kárándié, Sennyeié, Ilosvaié, Nyúzóé, Budai István uramé, de az Kaszásé egészen oda vagyon, úgy az Bónéé, az többi is mind annyira, hogy mind össze sem vagyunk az mennyi csak az Boné s Kaszás ezere volt...” Kőrösladány, 1705. október 15. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 115—116. fol.

86 Károlyi S. Rákócziinak. Érsemlyén, 1705. október 25. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 12—13. fol.

87 A csapatokon belüli vallási villongásokra nézve I. Károlyi S. szeptember 19-i levelét a hatvani táborból. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. 54—55. fol.

88 Károlyi S. Rákócziinak. Törteli pusztán, 1705. szeptember 25. reggel. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 68—71. fol.

89 Károlyi S. Rákócziinak. Szolnoki tábor, 1705. szeptember 27. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 72—75. fol.

eredményes támadásokra csekély lehetőség volt. Ugyanakkor főleg az éjszaka leple alatt végrehajtott rajtaütések igen nagy kockázattal jártak, és a katonák húzódoztak tőle, mert: „ki nem lát setétben, ki attul fél ló esik velle, ki attul, hogy egymást ölik meg...⁹⁰ Herbeville, de főleg környezetében levő kítúnó képzettségű alparancsnokok, mint Schlick vagy Glöckelsperg, még a török háborúk idejéből jól ismerték a magyarok portyázó harcmodorát. Ezért kisebb erőkkel többnyire nem bocsátkoztak harcba a körülöttük „dalondogáló” kuruokkal. Felderítésre, élelmiszerszerzésre pedig két három ezrednyi erővel indultak „...s nem űző formában, hanem vigyázó formában...⁹¹ Így részben sikerült kivédeni a portyázó harcmodor egyik lényeges taktikai elemét, mely kisebb erők elvonására, majd megsemmisítésére törekedett. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy egy kisebb lovascsapatot, az ún. martalékot, az ellenség táborára elé, vagy menetoszlopa mellé küldtek. Ha a martalékot üldözőbe vették, a lovasok — színlelt megfutamodással — olyan helyre irányították az ellenséget, ahol már nagyobb erők lesben állva várakoztak, rajtaütésre készen.

Károlyi és Bottyán levelezéséből elótűnik, hogy ez a harcelfjárás az esetek többségében nem hozta meg a várt eredményt. Ennek alátámasztására talán elegendő két eseményt felidézünk. Szeptember 11-én például hiába küldtek a kuruportyázókat Pest alá, mert „...az midőn portásom martalékját be küldötte már az labancz lesben készen várván megh indította, de az kalauz az lesünkre nem hozta... kit a labancz idején megh fordulván és sejtven egy lónál egyebet nem nyerhetenek az mieink tülük...⁹²

Hasonlóan járt Gencsi Zsigmond ezredének martalékja Debrecen városánál, melynek kapuja előtt „...reggeltül fogva egész déluttán sokáigh... végigh meg végigh sétált... senki utánna nem jött...” Károlyi ekkor az eredménytelenség láttán bosszúsán írja a fejedelemnek: „En nem tudom mi ördögh ellenség ez, felink se jön, ha reá megyünk is csak néz, megh is már hármát ütött megh az gutta, közül hadnagyát is Bónénak az vén Bagit...⁹³ A császáriak menetbiztosítását könnyűlovasok végezték. A váratlan rajtaütések megakadályozásának érdekében pedig „...az ráczot mindenütt oldalt jártattya maga mellett, ki miá mi semmit sem fogunk próbálhatni...⁹⁴ Ennek következtében a sikeres kuruportyák sem okoztak érzékeny veszteségeket az ellenségnek. Általában csak kisebb elmaradozó csoportokat sikerült harcképtelenné tenni, illetve a strázsákat „béhajtani” és megpuskázni.⁹⁵ Többet a portyázó katonák nem tehetek, mivel „...az német úgy örzi magát, hogy akarattya szerint katoná Uram bizony nem bánik velle, fogy ugyan minden nap, de marad elég is...⁹⁶

A kuru taktika részét alkotta az ellenség utánpótlásának megakadályozására irányuló szándék is. Am miután a császári haderő ellátását a hadműveleti területen szervezte meg, így utánpótlásának elvégzését csak a falvak és városok kiürítésével, a termés elszállításával vagy elpusztításával lehetett megoldani. Viszont a terület nagysága, a szállító eszközök hiánya és nem utolsósorban a lakosság ellenállása miatt e taktika csupán félsikert hozott. Az Alföld legnagyobb és leggazdagabb városai közé számíto Kecskemét és Nagykőrös fegyve-

90 Uo.

91 Károlyi S. Rákócziinak. Mezőterem, 1705. november 3. déli 11 órakor. OL RSZL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 23. 11—12. fol. Erre nézve ld még Bottyán levelét a fejedelemnek. 1705. szeptember 28. (helymegjelölés nélkül) AR I. o. IX. k. 226. o.

92 Károlyi S. Rákócziinak. Hatvani tábor, 1705. szeptember 11. este. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 40—41. fol.

93 Károlyi S. Rákócziinak. Érsemlyén, 1705. szeptember 25. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 12—13. fol.

94 Károlyi S. Rákócziinak. Turi tábor, 1705. október 10. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 107—108. fol.

95 A nagyobb összecsapásokra nézve ld. Károlyi szeptember 21-i, 25-i, 29-i és október 7-i leveleit a fejedelemhez. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 62—63, 68—71., 78—79., 101—102 fol. A portyázások eredményeiről ld. REml 367. o.

96 Károlyi S. Rákócziinak. Mezőterem, 1705. november 3. déli 11 óra. OL RSZL G. 15. Caps. B. Fasc. 23. 11. fol.

resen szállt szembe a kitelepítésükre érkezett katonákkal. Ennek láttán a kuruc katonai vezetés attól tartott, „... hogy azon nyomon mind megh fogh hódolni valamerre fordul...”⁹⁷ Úgy tűnik e félelem nem volt alaptalan, mert Debrecen lakossága is csak erőteljes katonai nyomásra, „felettéb izetlenül” evakuált. Az élelmiszerek elszállítását itt sem tudták teljes mértékben megoldani, „... mert egy két szekérre holmi mobiliót felrakatván eltakarítja, de még tíz s húsz annyi marad házánál, minden életén kívül...”⁹⁸ Ezért Debrecenben és környékén lerombolták a malmokat, kivagdalták a hordókat, a lisztet széjjel hintették: „... olyan az Debreczenyi úta mint ha hó esetty volna...”⁹⁹ A falvak és városok felgyújtása, a malmok lerombolása, a termés elpusztítása, azonban kétélű fegyver. Egyrészt a katonaság maga ellen fordítja a lakosságot, másrészt saját hadtápbázisát is meggyengíti. Többek közt talán ezzel is magyarázható a kuruc hadvezetés tétovázása e taktikai elem alkalmazásánál.

A kuruc hadműveletek sikertelenségének okait kutatva, végül feltétlenül szólnunk kell a felső katonai vezetés téves döntéseiről a császáriak hadmozdulataival kapcsolatban. A történeti kutatás ugyanis már régen tisztázta, hogy Rákóczi, a pudmerici csatát megelőzően értesült az udvari haditanács azon tervéről, mely Rabutin megsegítését célozta.¹⁰⁰ Ennek ellenére a fejedelem és környezete nem hitte el vagy nem vette komolyan ezt a hírt. Rákóczi utalt is erre emlékirataiban, mely szerint számára „... hihetetlennek tűnt... a hadtudomány szempontjából...” e vállalkozás.¹⁰¹ Ebben az időszakban, úgy látszik, a kuruc hírszerzés nem állt feladata magaslatán. Hiszen szeptember első feléig nem tudott megbízható információkat szerezni az ellenség szándékáról. Pedig a császári csapatok Kecskemét—Nagykőrös—Szeged irányú mozgása kevés kétséget hagyott a hadjárat végső célját illetően. A korabeli levelek arról tanúskodnak, hogy szeptemberben és október első felében a kuruc hadvezetésen belül ellentétes nézetek alakultak ki a császári hadmozdulatok megítélésében. Rákóczi és környezete, sőt Bottyán is kételkedett Herbeville erdélyi útjában. A fejedelem szerint a császáriak „... többire minden hadat átszalván a Tiszán, akkor fordulni akarna egyenest a Bányavárosok felé e más operatívokra.”¹⁰² Ezért a kuruc hadvezetésnek október elejéig legfőbb gondja a Nógrádban, Vácott, Pest és Hatvan környékén összevont csapatokkal Herbeville mozgásának figyelemmel kísérése volt.¹⁰³

Károlyi Sándor és Forgách Simon viszont egyre sürgették nagyobb katonai erők bevetését, valamint Erdély védelmének mielőbbi megszervezését. Károlyi, aki ezekben a hetekben naponta tudósította a fejedelmet az ellenség hadmozdulatairól, már szeptember 25-én jelentette: „... ez az német Aradhoz nem megyen, sem azon szoros utakra, hanem a Szegednél conjugálja magát az ráczsággal, ezen városokbul [Nagykőrös, Kecskemét] megh profontozza magát. s az sikon az Kunsághra fogh menni Túr, Karcagh Újszállásra, s Debreczen felé, s Várad alá onnat az Sebesvári passuson Erdélybe...”¹⁰⁴ Három nappal ké-

⁹⁷ Károlyi S. Rákóczinak. 1705. szeptember 25. Történi pusztnán, reggel. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 68—71. fol.

⁹⁸ Esterházy A. Rákóczihoz. Debrecen, 1705. október 18. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.

⁹⁹ Károlyi S. Rákóczinak. Vámospércs, 1705. október 21. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. 121—122. fol.

¹⁰⁰ *Markó*: i.m. HK 1935 43. o.

¹⁰¹ REml 336. o.

¹⁰² Rákóczi Károlyihoz. 1705. szeptember 26. KOL V. k. 302. o. A császáriak Erdélybe való vonulását október elejéig Bottyán sem tartotta valószínűnek: „En el nem hitethetem magammal, hogy a Tiszán által merjen menni...” Bottyán J. Károlynak. Alpár, 1705. október 7. AR I. o. IX. k. 234. o. Bottyán hírei szerint a császáriak a Dunántúlra akartak menni. Erre nézve ld. Bottyán okt. 6-án írott két levelét. AR I. o. IX. k. 231—233. o.

¹⁰³ Esterházy Antal még szeptember végén is: „Pest elein vigyáz...” Károlyi S. Barkóczy Krisztinának. Szolnok, 1705. szeptember 29. MTA kt Sz.Gy. Ms. 329/2.

¹⁰⁴ Úgyanitt közli Károlyi védelmi intézkedéseit: „... az Maros mellét, ha lehet azon sánczokat porrá teszem egész Aradigh, annak városát is megh próbálom, ha semmit nem tehetek, az gyalog nem létének tulajdonítsa Ngod. Mezőben ugyan valahol csak mi takarmánt találók is mind porrá teszem, azzal Jenő felé fordulván ottan a feketetői és gyantái szoros utakat be vágattatom uttának is Váradhoz megyek s ezen operatívok uttán conjugálom magamat Gyürky Pál Urammal...” Károlyi S. Rákóczinak. Történi pusztnán, 1705. szeptember 25. reggel. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 68-71. fol.

sőbb íródott levelében pedig arra figyelmeztetett: „Ngod. ne hitesse el magával az németnek azon fortélját, hiszem migh eő Szegedtül Bányavárosok felé dobolna... inkább azt várja, hogy gyűljünk reá s harcoljunk megh velé, ha confudál nagyobb leszen az utolsó az elsőnél, s úgy indul secure Erdély felé...”¹⁰⁵ Forgách Simon szintén sürgető leveleket küldött a kuruc főhadiszállásra, arra kérve Rákóczit, siessen Erdélybe, mivel személyes jelenléte elősegítené a védekezés irányítását. Ha ugyanis „Ngod. be nem gyün, desperál ez a nép, Ngod bejövetelivel az egész Haza kész inkább megöletni magát mintsem az Nimethez állani vagy csak be is bocsátani.”¹⁰⁶ A fejedelem szeptember 22-e és 26-a között ugyan már részletesebb utasításokat adott, de a távolabbi célokat nem jelölte meg most sem. A határozott intézkedéseket sürgető jelentések pedig hallgatásba merültek.¹⁰⁷

Rákóczi a Herbeville elleni haditervet csak október elején dolgozta ki. Akkor amikor a császáriak körül portyázó Károlyi szinte kétségbeesetten szorgalmazta Erdély védelmének megszervezését. Egy október 6-án kézhez kapott levélben azonban arról értesítette őt a fejedelem, hogy még nem indult Erdélybe.¹⁰⁸ Négy nappal később, a császáriak tiszai átkelésekor, Károlyi újfent bírálta a katonai vezetés várakozó álláspontját, többek között ezeket írva: „... de azt csudálom, hogy Ngod is kételkedik Erdélyre való meneteléről [az ellenségnek] ... mert addigh biztattyuk magunkat, vissza tér, vissza tér, hogy észre sem vesszük mikor és merre Erdélyben toppan...”¹⁰⁹

A kuruc hadvezetésen belüli nézeteltérések súlyos kihatással voltak a hadművelleti helyzetre alakulására. Az erőket nem tudták megfelelően koncentrálni, ezért kisebb egységekre töredezve csupán Károlyi és Bottyán csapatai nyugtalanították az ellenséget.

A harccselekmények értékelésénél a vezetés hibái mellett figyelembe kell vennünk a kuruc egységek fegyelmi és létszámbeli hiányosságait is. Ennek alapján viszont revideálnunk kell a Bottyán és Károlyi „működéséről” kialakult eddigi képet. Rákóczi például helytelenítette, hogy Bottyán és Károlyi hibájából a császáriak tiszai átkelése oly „csendesesen mene véghez”,¹¹⁰ bár a hozzá befutott jelentésekből tudott a csapatokon belül uralkodó létszám- és fegyelmi viszonyokról, amelyek nagyobb szabású támadást nem tettek lehetővé. A Duna—Tisza közti és tiszántúli csatározások ugyanis bebizonyították, hogy a kuruc lovasság kevés eredményt érhet el a jól képzett könnyűlovasokkal is megerősített császári csapatokkal szemben.¹¹¹ Emellett a katonai vezetés által elkövetett hibák az erők szétforgácsolódásához vezettek. Például az Esterházy Antal és az id. Barkóczy Ferenc paranacsnoksága alatt álló mintegy 10 000 katonára október közepéig nem lépte át a Pest—Hatvan—Debrecen vonalat. Így a császári csapatok vitathatatlan létszámfölénybe kerültek. Sőt október közepén a fejedelem kénytelen volt Bottyán csapatait visszarendelni, mivel „... az Dunán-

105 Károlyi S. Rákóczinak. Szolnok, 1705. szeptember 28. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 76—77. fol.

106 Forgách S. Rákóczinak. Pehérvár, 1705. október 20. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz. A fejedelem Erdélybe jövőtelének sürgetésére nézve l. még. Forgách október 2-án és 6-án írott leveleit. Uo.

107 Rákóczi Károlynak. Szécsény, 1705. szeptember 22. KOL V. k. 297—298. o. Károlyi már szeptember második felében méltatlankodott a fejedelemnek: „... Sokat szolgálhatnék Ngoddal, de úgy látom nincs időm, leveleim penigh hallgatásban mennek az ellenségrül, penigh naponként mind be teljeseznek...” Hatvani tábor, 1705. szeptember 19. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 56—57. fol.

108 Válaszában Károlyi kifejezte aggodalmát: „... hogy ha az német temporizálni nem talál késő és káros lesz Ngod. bemenetele, tartok attul, hogy az passusok indispositive ne találassanak.” Turi tábor, 1705. október 6. OL RSZL G. 19. II. 2e/A. 34. cs. 469—470. fol.

109 Károlyi S. Rákóczinak. (A két levél azonos tartalmú része összevonva szerepel) Turi tábor, 1705. október 10. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 103—106 és 107—108. fol.

110 Rákóczi Károlynak. Tokaj, 1705. október 16. KOL V. k. 316. o. A fejedelem még mindig azt írja Károlynak: „Én megvallom még most is alig tudom azon ellenségnek állandó szándékát fel vennem, akármit akarjon elég az, hogy az mint látom akar az lippai szorosra, akár Halmágy felé menjen, ha csak Porgách Uram nem, de Eszterház Antal uram keveset segít rajta”.

111 A császári hadvezetés: „... minden reggel az egész gyalog hadát exerceálja s tanítja, lövet velek...” Károlyi S. Rákóczinak. Hatvani tábor, 1705. szeptember 8. OL RSZL G. 19. II. 2e/A 389—390. fol.

túl való had... által nem akar jönni hacsak mundérungja fizetése meg nem lesz...¹¹² Így október közepétől kezdve már csak Károlyi vitézei „csípdesték” a Tiszántúlon előrenyomuló császáriakat.

A történelem távolából ugyan könnyű ítéletet mondani, de forrásaink arra engednek következtetni, hogy jelentősebb eredményeket csak megfelelő létszámú lovas és gyalogos erő bevetésével lehetett volna elérni. Károlyi kezdetben ellenezte a gyalogság alkalmazását, de amikor a lovas portyák csődöt mondtak, szekereken gyorsan mozgatható gyalogság küldését sürgette.¹¹³

Összefoglalva tehát: a különböző katonai, gazdasági és társadalmi problémák miatt a zsigóói csatáig nem sikerült számottevő veszteségeket okozni az ellenségnek. Eközben a kuruc hadseregen belül fokozódott a katonaság demoralizálódása, a szökések tömeges méreteket öltöttek. Érdekes adalékot szolgáltat erre Forgách és Sennyei közlései alapján Károlyi Sándor felesége, Barkóczy Krisztina. Értesülései szerint a „német csudálja dolgainkat”, mert a kecskeméti pusztán a kurucok hagyták őket meggazdagodni, mivel a magyar katonák már nem olyan vitézek mint eleinte.¹¹⁴

A német előrenyomulás hírére nyugtalanság mutatkozott a lakosság körében is. Tokaj környékét például a császáriak elől menekülők „igen el rémítették”.¹¹⁵ Másról viszont a kurucellenes erők aktivizálódtak. A távoli Lőcsén: „... Az ellenségnek Tiszántúl való létén itt e táján igen megbotránkoztak az emberek...” és „... miolta az ellenség Debreczenben szállott, sok ember mutattya foga fehérjét...”¹¹⁶

A zsigóói csata és Károlyi Sándor szerepe

Amikor a kuruc hadvezetés Erdély védelmét megtervezte, eleve számolt a földrajzi adottságokkal. Erdély határainak védhetőségét, ugyanis megkönnyítették a hegyes terepviszonyok. Az itt húzódó Erdélyi-peremhegyvidék tagjai — Zarándi-, Béli-, Bihar-, Réz-, Meszes-hegység és a Király-erdő — földtani viszonyainak következtében nagy változatosságot mutat, a szelídebb dombvidékektől a fennsíkokon át a jég formálta, magas hegységekig. E hegységláncolatot csak három helyen törik át a folyók, viszonylag széles átjárókat biztosítva a Tiszántúl és az Erdélyi-medence között. A három folyóvölgyből a Maros és a Szamos környéke volt a legkönnyebben járható. A fejedelem leírása szerint: „Az Erdélyt Magyarországtól elválasztó hegyeket a sólyomkői vártól, ahol a Körös ered, egészen a Máramarosi hegység alkotta szögletig Meszesnek és Emberfőnek nevezik. Erdély felől magas szálfæerdők borítják... A legmagasabb hegyek oldalai meredek, szaggatottak és sziklások és csak az itt eredő patakok szelik át. őket.”¹¹⁷ Mivel a hegyvonulat középső és déli részein a hágókon a nagy magasság és a sűrű erdők következtében csak nehezen lehet átjutni; Herbeville számára elsősorban a Szamos és a Maros völgyi út kínálkozott az Erdélybe való bejutáshoz. Arra vonatkozóan nem rendelkezünk egyértelmű adatokkal, hogy a császáriak végül is miért a Szamos völgyét választották. Erre Károlyi Sándornak október közepén kelt levelei sem adnak egyértelmű

112 Károlyi S. Rákóczinak. Turi tábor, 1705. október 10. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 103—106. fol.

113 A gyalogság szerepére nézve l. Károlyi S. 1705. szeptember 21-i, október 6-i, és október 31-i leveleit Rákóczihoz. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 39—40. fol. 3—4 fol. és G. 19. II. 2e/A. 34. cs. 473—476. fol. Továbbá Esterházy Antal lev. Károlyihoz. Lőrinczi, 1705. szeptember 21. KOL V. k. 296. o.

114 Barkóczy Krisztina Károlyinak. Olcsva, 1705. november 1. OL Károlyi cs. lt. P. 1507 Acta Publica.

115 Máriássy Ádám Rákóczinak. Tokaj, 1705. október 23. OL RSzL G. 19. II. 2e/A. 34. cs. 488—489. fol.

116 Berthóti Ferenc Rákóczihoz. Lőcse, 1705. október 28. és október 31. Uo. 501—502. fol.

117 REml 367—368. o.

választ. Az október 10-én és 13-án írott leveleiben azon véleményének adott hangot, hogy ha a császáriak a Maros mellett mennek, mindenük, meglesz és Solymos felé a lippai szoroson öt nap alatt átkelnek, s ha Várad felé fordulnak, hat nap alatt lesznek Erdélyben.¹¹⁸ Viszont szintén ebből az időszakból, egy sajnos töredékesen fennmaradt és pontosan nem datált levél arról értesítette Rákóczit: „nem remélhetni, hogy az Körösi passusokra megyen, hanem vagy az Karika, vagy penigh az zсібói passusra Dés felé...”¹¹⁹ A különböző forrásokat összevetve jelenleg csupán feltevésekre vagyunk utalva. Valószínűleg a rác határvidék ellen végrehajtott kuruc portyázások a Maros-völgy élelmiszerkészleteinek jelentős részét elpusztították. Továbbá a Maros völgyéből Várad felé vezető utakat a kurucok katonailag megerősítették és „bevágatták”. Ezzel szemben a Tiszántúl nagyobb mezővárosaiból a császáriak elegendő élelmiszerkészletre számíthattak. Emellett a váradai őrség megsegítése erre kevesebb akadályba ütközött és nagyobb kitérőt sem jelentett.

Zsibó és környéke, ahol 1705. november 11-én a kuruc és a császári erők összecsaptak, a Sebes-Körös és a Szamos között fekvő szilágysági dombvidéken terül el. Itt emelkedik a Meszes-hegység, ahol a zсібói és a karikai szoros található. A hegység átlagos magassága 630 méter. Legmagasabb csúcsa a Perjés Magura (988 méter) az Egregy és a Kraszna egyik forrásatakjá felett.¹²⁰ Észak felé alacsonyabbá válik a hegység, de a Dumbrava a Rákóczi hegygel és a Lasztagu csúcsával még tekintélyes magasságot ér el. A hegységre erős felszíni tagoltság jellemző, párosulva a szakadékokkal tarkított, szűk, meredek falú völgyekkel. Ezek közül a legszélesebb és legjárhatóbb a Szamos völgye. A folyó keskeny, felső völgyszakasza Benedekfalvától Czikióig húzódik, szélessége itt 56—70 méter között váltakozik. Nagyobb esőzés vagy árvizek alkalmával a partvonal több helyen tartósan víz alá kerül. Ennek következtében a folyó mellett sokféle mocsarak és vizenyős területek alakulnak ki.¹²¹

A karikai és zсібói szorosoknak már a rómaiak idejében is nagy katonai jelentőségük volt. Dácia keleti határainak védelmére ezen a területen több erőd-ből álló védelmi rendszert hoztak létre.

Az eddigi kutatások adatai szerint a fejedelem a karikai és zсібói szorosok elzárására vonatkozó parancsot szeptember utolsó napjaiban adta ki, de Forgách az utasításokat október végéig nem hajtotta végre megfelelően. A történeti munkák ezeket a megállapításokat jobbra Rákóczi emlékirataira alapozták.¹²² Az egykori levelezésekből viszont sokkal differenciáltabb kép tárul elénk. Hiszen — amint azt Károlyi esetében is láttuk — a kuruc hadvezetés előtt egyáltalán nem volt világos, hogy a császáriak végül is melyik úton vonulnak Erdélybe. Ennek illusztrálására elég talán utalni Forgách Simon október 20-án kelt két levelére. Forgách például első levelében a déli órákban meg azt írta a fejedelemnek: „Elvállik mindjárt ha által takarodik az Ellenség Szegednél, Várad felé indul-e vagy Aradnak megyen.” Ebben a helyzetben Szászsebeshez gyűjti a csapatokat: „...honnét minden felé reá érkezhetni velek...”¹²³ Néhány órával később, mikor kézhez kapta Károlyi értesítését a császári csapatok helyzetéről, már azt jelentette Rákóczinak: „... most a Körösön is által gyűtt...” a német és a Belényes vidéki „... passusokat elhaladta...”, még az éjszaka Kolozsvárra indul „... azon passusokra, hogy disposi-

118 Károlyi S. Rákóczinak. Turi tábor, 1705. október 10. és Békés, október 13. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 107—108. és 113—114. fol.

119 Károlyi S. Rákóczinak. Valószínűleg október 9—15. között. OL RSzL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 27. 36. fol.

120 *Czirbusz Géza*: Magyarország a XX. század elején. Temesvár, 1902. 302. o.

121 *Boér Miklós*: A szilágymegyei Szamosvölgy Erdély 1893. 334. o. és *Somoqi Endre*: Magyarország és környék államainak katonai földrajza. Budapest. 1928. 202. o.

122 REml 366. o.

123 Forgách S. Rákóczinak. Fehérvár, 1705. október 20. (első levél) MTA kt Rit Ms. 4966/16. doboz.

tiókat tehessek...¹²⁴ Bár a vármegyéket utasította Forgách, hogy a Meszes hegységben gyülekezzenek, de az érdemi erődítési munkálatokat csak azután kezdték meg, amikor a császáriak menetiránya biztossá vált. Két nappal később arról értesítette a fejedelmet, hogy Kajdy ezrede Fogaras alól elindult: „... az több hadak után, melyek nyomulnak az Karika felé, az Insurrectió körül is éj nap szorgalmaskodom.”¹²⁵ Ellenben Louis Lemaire, a kitűnő francia hadmérnök szerint a sáncmunkálatokkal kapcsolatban Forgách mindenkit félrevezetett.¹²⁶

A fejedelem október 25-én érkezett Magyarereggyre, de az addigi munkálatok eredményeit nem találta kielégítőnek. Forgách az erdélyieket okolta a kése-delemért, ők pedig a tábornokra hárították a felelősséget. Mindenesetre a for-rásokból világosan kiderül, hogy már az év nyarán jelentős ellentétek feszül-tek az erdélyi vezetők és a magyarországi kuruc csapatok parancsnokai között. Erre világít rá Forgách 1705 június végén Medgyesen kelt levele, melyben a tisztek hangulatáról a következőket írta: „Hogy pedig Erdély nem idegen or-szág Magyarországtúl, arra nem feleltek, vettem észre mindazon által, hogy inkább annak gondolták, a minthogy majd úgy tetszik magamnak is, mintha idegen nemzet között volnék.”¹²⁷ Ebben a helyzetben a fejedelem egyrészt meg-próbálta tompítani a kiéleződött ellentéteket, másrészt saját példamutatásával igyekezett cselekvésre sarkallni a tiszteket és a vármegyéket.¹²⁸

A sáncépítés hiányosságai tehát több okra vezethetők vissza. Forgách lénye-gében csak akkor tehetett határozottabb intézkedéseket a karikai és zsibói szorosok védelmére, amikor a császáriak mozgása alapján valószínűvé vált, hogy a Szamos völgyének környékén kísérelik meg a benyomulást Erdélybe. A magyarországi csapatok vezetői és az erdélyiek közötti feszült viszony — a rendelkezésre álló kevés idő alatt is — hátráltatta a munkálatokhoz szüksé-ges emberek és anyagok időbeni előteremtését. Forgách Simon a szabadság-harc után keletkezett emlékiratában védekezett a neki felrótt mulasztások el-len, mondván: „... minden szükséges intézkedés megtörtént a németek rom-lására.” Viszont a már idézett Lemaire úgy ítélte meg, hogy a magyaroknak sem idejük, sem emberük nem volt elég a sáncok építésére.¹²⁹ Lényegében ez utób-bi véleményt támasztja alá Esterházy Antal javaslata, miszerint a hajdúság-gal pénzért kell dolgoztatni, mert a vármegyék képtelenek előteremteni az épí-téshez szükséges munkásokat.¹³⁰ Forgách, az erdélyiekkel kialakított rossz vi-szonya következtében, nem tudta teljesíteni a feladatát, de Rákóczi személyes jelenléte sem gyorsította meg a munkálatokat.

Eközben a kuruc katonaság egyre nagyobb létszámban gyülekezett Erdély ha-tárvidékén. A fejedelem Magyarereggyre érkezése után egyesültek vele Forgách Simon és Esterházy Antal ezredei is. Egy 1705 végén kelt élelmezési kimutatás-ból rekonstruálni tudjuk a kuruc csapatok zömének elhelyezkedését.¹³¹

124 Forgách S. Rákóczinak. Fehérvár, 1705. október 20. (második levél) MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.

125 Forgách S. Rákóczinak. Kolozsvár, 1705. október 22. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.

126 Louis Le maire: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708. márciusáig. (A továbbiakban — *Le maire*: Beszámoló...) RTű II. k. 203. o.

127 R. Kiss István: Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása. Budapest, 1906. 231. o.

128 „Beérkezvén urunk az erdélyi határra, mindjárt passusokat vágatni kezdte az Karikában erős sáncot kezdett ő nagysága csinálni, maga kezdte járni és nézni ott közel lévő passusokat.” *Czegei Vass György* naplói. Magyar Történelmi Emlékek, (A továbbiakban — MTE XXXV. k.) Budapest, 1875. 468. o. Történelmi naplók 1673—1719. (Közl: *Thaly Kálmán*.)

129 Lemaire: Beszámoló... RTű II. k. 205. o. és Forgách Simon emlékirata RTű I. k. 495. o.

130 Esterházy A. Rákóczinak. 1705. október 26. Zilahi tábor. OL RSZL G. 19. II. 2e/a. 34. cs. 499—500 fol.

131 Hadtörténelmi Intézet Levéltára (filmtár) 70. doboz. (Thaly gyűjtemény, vegyes anyag) (A továbbiakban — HIL ft.)

Allomáshelyek

Ezredek

Torda-Vilmány	Gundelfindel Dániel
Szurdok	Kárándi Mihály
Zsibó	hajdúvárosi katonaság
Csornafalva	Csáky László
Szücsök	Pongrácz Imre
Láposok	Vay László
Zilah	Sennyei Ferenc
Kraszna	Nyúzó Mihály
Somlyó	Palocsai György
	Ilosvai Imre
	Gencsi Zsigmond
Várad ostromzár	Bessenyei Zsigmond
	Ilosvai Bálint
	Bóné András
	Barkóczy Ferenc
Sebesvár	Komlóssi András
Solyomkő	Kajdi István
Belényes	Szentmarjay Zsigmond
Halmágy	Eölyüs János
Deszna	Szappanos István
Saár Réte	Szücs János
	Deák Ferenc
Nagy-Bánya	Esze Tamás

A felsoroltakon kívül Magyaregregy környékén táborozott a fejedelem testőrségéből a palotás és az udvari kék ezred. Továbbá felvonulóban volt Forgách Simon két lovasezrede és Esterházy Antal „corpusából” Chassant, Brémer, Czelder Orbán, Révai Gáspár, és Géczy Zsigmond katonái.¹³²

A Károlyi parancsnoksága alatt levő csapatok ugyanakkor Debrecen és Várad tájékán kísérték figyelemmel a császári erőket. Károlyi Sándor, a portyázók jelentései alapján, október vége és november 11-e között naponta többször is tudósította a fejedelmet az ellenség mozgásáról. Így Rákóczi pontos értesülésekkel rendelkezett Herbeville csapatainak helyzetéről. A császáriak október 28-án indultak tovább Debrecenből Diószeg irányában, miután kipihenték az addigi út fáradalmait, és feltöltötték a már fogyóban levő élelmiszerkészleteket. A Károlyi és Rákóczi közötti levélváltásokból pontosan rekonstruálni lehet a császári hadak útvonalát. E források szerint az ellenséges erők október 30-án Nagylétán, november 1-én Szentkirályon 2-től 4-ig Diószegen táboroztak. A Diószeg környékén töltött hosszabb idő alatt utánpótlással látták el a várad őrseit. A könnyűlovasság pedig élelmiszert és takarmányt gyűjtött a csapatok számára. Innen november 4-én hajnalban indultak tovább.

¹³² Cserei Mihály *históriája* RTű I. k. 383. o. és Esterházy A. október 5-i és október 26-i levele Rákóczihoz. OSzK kt. Fol. Hung. 1389/17. 378–379. fol és OL RSzL G. 19. II. 2e/A. 34. cs. 499–500 fol.

Este Székelyhídra, 5-én Margittára, 6-án Szovárra, 7-én Somlyóra, 9-én pedig Varsolczra érkeztek.

Károlyi lovassága eközben állandóan az ellenség körül „csiripelt”. Pocsaj térségében Kárándi, Nyúzó és Ilosvai János ezredeit hagyták hátra, a hajdúvárosok valamint Debrecen védelmére. Észak felől Bóné András és Komlós-sy Sándor katonái támadták a császáriak menetoszlopát. A hátvédekre Nádas-kai, Ilosvai Bálint és Sennyei István egységei mértek csapásokat, délről Szücs János és Bessenyei Zsigmond ezredei nyugtalanították az ellenséget.¹³³ Bár a császári csapatok változatlanul nagy elővigyázatossággal folytatták az előre-nyomulást, a portyázások mégis kisebb sikereket hoztak. Például október 30-án a kurucok rác lovasokkal csaptak össze, egy héttel később pedig huszonöt németet „... le vervén, egyet elevenen is hoztak.”¹³⁴

Károlyi Sándor nagy erőfeszítéseket tett a katonaság létszámának növelésére, s egyben a lakosság mozgósítására. Október végén, a sok elszomorító létszámjelentés után, már arról adhatott hírt a fejedelemnek, hogy „... az had is gyül, nem is bánom már, mert kenyerem is lesz...”¹³⁵ Figyelmet érdemel Károlynak egy ugyanezen a napon kelt másik levele. Ebben nemcsak katonai, de társadalompolitikai szempontból is fontos javaslatot tett Rákóczinak. Azt indítványozta, hogy miután az erdélyiek és a vármegyék a jobbágyságot sok szolgálattal terhelik, ezért „... azoknak kellene valami mézes kalácsot nyújtani és promulgálni az egész országban, hanem kinek-kinek szabadon engedtetik megh, hogy valahol éri ölje [ti. a németet], vagy valamit nyer tüle övé leszen, azon felől jobbágyi szolgálattal is ez után, az egész hazában nem különben hanem egy héten harmad nappal (:vagy az mint constituálttának:) fogh terheltetni. En azt reménlém az egész Generalis Insurrecciónál többet tenne ez.”¹³⁶ Hitelt érdemlő adatok híján nem tudjuk, megmondani, hogy Károlyi javaslatát a kuruc felső katonai vezetés mennyire vette figyelembe. Amint azonban a különböző forrásokból kiderül, jelentős katonai egységeket irányítottak a Szamos völgyének környékére. Ennek jelentős részét az erdélyi irreguláris csapatok alkották, melyeket Rákóczi a csata előtt elvezényelt a szorosok környékéről.

A zsidói csatáról az eddigi legrészletesebb feldolgozást készítő Markó Árpád az összecsapásban részt vevő kuruc katonaság létszámát 7500, Károlyi Sándor csapattestének erejét pedig 8000 főre becsülte.¹³⁷ A korabeli, vagy közel egykorú levelek, naplók és emlékiratok alapján meglehetősen nehéz rekonstruálni a kuruc erők létszámát. Cserei Mihály krónikájában például csupán az ezredék nevét jegyezte fel: „Nem marada majd semmi lovas had Rákóczival, hanem a maga palotás ezere és Forgách Simon két német lovas regimentje, azonkívül a maga nemes udvari kék ezere. Esterházy Antal ezere, Esze Tamás, Ecsedi János ezere, francia gyalog is vala mintegy ötszáz.”¹³⁸ Esterházy Antal corpusában Chassant és Czelder regimentje 400 fős, Brémeré 200 fős, Esze Tamás és Géczy Zsigmond katonái is igen kevesen voltak. Így a gyalogság összlétszáma mindössze 3000 főt számlált. A lovasságról csupán annyit írt Esterházy, hogy „az magam lovas hadam is most már szebben vagyok”.¹³⁹ Forgách csapatainak létszámadatait nem ismerjük pontosan, de egy augusztus végéről szár-

133 Károlyi S. Rákóczinak. Mészöterem, 1705. november 2. nap közben. OL RSzL G. 15. Caps. B. Fasc. 23. 7. cs. 5—7. fol.

134 Károlyi S. lev. Rákóczinak. Bagamér, 1705. október 30. és Szántó, 1705. november 6. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 5—6. fol. Uo. 7. cs. Caps. B. Fasc. 23. 21—22. fol.

135 Károlyi S. Rákóczinak. Bagamér, 1705. október 28. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 7—9. fol.

136 Károlyi S. Rákóczinak. Érsemlyén, 1705. október 28. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 10—11. fol.

137 Markó: i. m. 1934. 311. o.

138 Cserei: i. m. RTű I. k. 393. o.

139 Esterházy A. Rákóczinak. Somlyó, 1705. október 24. és Zilah, október 26. OL RSzL G. 19. II. 2e/A. 34. cs. 494—495 és 499—500 fol.

mazó jelentés szerint Forgách egyik német lovasezrede 700 főből állt.¹⁴⁰ Érdekes ezekkel az adatokkal összevetni a francia résztvevőktől származó forrásokat. Des Alleurs márki, aki a csatában a kuruc jobbszárnyat vezényelte, XIV. Lajosnak küldött jelentésében csapatainak létszámát 2500, Forgáchét 4000, Rákócziét 3000 főnek írta. Lemaire beszámolója, mely később keletkezett, 2600 emberben állapította meg Des Alleurs egységeinek nagyságát, Forgách katonáinak létszámát pedig 5000 főnyire becsülte.¹⁴¹

A különböző források egybevetése tehát arról tanúskodik, hogy Lemaire és Des Alleurs létszámadatai közelítik meg legjobban a valóságot. Ezért, figyelembe véve a seregtartalék nagyságát, elmondhatjuk, hogy a zsigóói csatában Rákóczi parancsnoksága alatt 8000—9000 katona harcolt. Október második felében Károlyi parancsnoksága alatt csupán 3000 ember állt. November elején ugyan emelkedtek az ezredek létszámai, de a hónap végén alig több mint 3000 katonája volt.¹⁴² *Ennek ismeretében viszont aligha tartjuk valószerűnek, hogy a zsigóói csata időpontjában Károlyi csapattestében 5000 embernél több szolgálhatott volna!* Így a kuruc hadvezetőség a Szamos völgye körül november első felében 13 000—14 000 főnyi katonaságot vont össze.

A császári haderő utánpótlását tárgyaló fejezetben az ellenséges erők létszámát a kísérő személyzettel együtt 20 000 főben határoztuk meg. Úgy tűnik, létszámuk a gyakori rajtaütések ellenére sem csökkent lényegesen, mivel az összecsapások nem követeltek nagyobb véráldozatot és Szeged környékén legalább 400 rác lovas csatlakozott a sereghez.¹⁴³ Egyébként a nagy harci erőt képviselő császári csapatokról — igaz már a győztes zsigóói csata után — érdekes szóbeszédet jegyzett fel a Szebenben, Rabutin „védőőrzetében” élő Wesselényi István: „Beszélük azt is micsoda az Nagy Armáda, az ki jü, hogy Török ellen is nem volt erősebb hada a Császárnak...”¹⁴⁴

A császári haderő első egységei november 10-én a délutáni órákban pillantották meg a zsigóói szoros félig készült sáncait. A védvonal félkör alakban zárta el a Szamos völgyét. Az erődítés jobboldali része a Szamos egyik kanyarulatára támaszkodott és előtte az Egregy patak torkolati szakasza húzódott. Itt még a fedezékek nagy részét sikerült a földbe ásní, de több helyütt csak 2—3 láb mélységet értek el. Ezzel szemben a sánc baloldalán a védelmet főleg fatorlaszokkal tudták megoldani, munkaerő és szerszámok hiányában. A védvonal közepén egy meredek dombvonulat húzódott, ahol nem építettek védőállásokat abban bízva, hogy az ellenség képtelen azt megmászni. Ezért a domb tetejére csupán tüzérseget telepítettek, a jobb- és a balszárny fedezésére.¹⁴⁵ Mint az elmondottakból kiderül, a sáncvonal legsebezhetőbb pontja a balszárny és az ún. tüzérsegi domb volt. Hiszen a balszárnyon kialakított védműveket a lankás hegyoldalok következtében könnyen meg lehetett kerülni.

A tüzérsegi domb fedezetlenül hagyása a sáncvonalban olyan rést alkotott, melyen keresztül az ellenség bármikor betörhetett az erődítések mögé.

Rákóczinak a francia tisztek segítségével kidolgozott terve szerint a gyalogság egészét a szoros védelmére rendelik, és támogatásukra csak kisebb lovas egységeket vetnek be. A lovasság zöme, Forgáché, de főleg Károlyié, a csá-

140 Forgách S. Rákóczinak. Hassági mezőről. 1705. augusztus 27. MTA kt RtI Ms. 4966/16. doboz.

141 Des Alleurs levele XIV. Lajoshoz. 1705. november 15. (helymegjelölés nélkül) (Közl.: *Markó Árpád*: HK 1943. 196—197. o.) és *Lemaire*: Beszámoló... RTü II. k. 205. o.

142 Károlyi Sándor lev. Rákóczinak. Érsemlyén. 1705. október 25. és Dés, 1705. november 24. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 12—13 fol. és G. 15. 7. Caps. B. Fasc. 22. 45—46. fol.

143 Károlyi S. Rákóczizhoz. Turi tábor, 1705. október 10. (első levél) OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 103—106. fol. Lemaire 15 000, Forgách pedig 18 000 főre becsülte visszaemlékezéseiben a császáriak létszámát. RTü II. k. 204. és I. k. 495. o.

144 Wesselényi István naplója 1705. november 19-i bejegyzés OL ft 8021 doboz (Román anyag)

145 A zsigóói csatáról és a sánckok leírásáról l. *Markó*: i. m. 289—320. o. Továbbá *Lemaire*: Beszámoló... RTü II. k. 205—206. o. Ottlyk György önéletrása 1663—1711. MTE XXVII. k. 97—98. o.

száriak támadásának kezdete után oldalról és hátulról megtámadja az ellenséget.¹⁴⁶ Ennek értelmében a fejedelem a csata reggelén a következő parancsot küldte Károlynak: „Az ellenség a karikai passust elkerülvén Zsibóhoz szállott. Kihez képest, ha megfogja ostromlani, amint proxime megírtuk Kegyelmednek, a midőn az puska és kiváltképpen az álgú ropogást fogja hallani, azon igyekezzék, hogy teljes erejével megüthesse, avagy ha azzal nem sokat árthatna, és annak módját nem látná, mutassa ki magát a hadakkal egészen.”¹⁴⁷

A két sereg november 11-én, Szent Márton napján került szembe egymással. A csapatok felfejlődése már a délelőtti órákban megkezdődött. A kuruc hadak jobbszárnyát Des Alleurs márki vezette. Három ezred, továbbá 100 magyar és 100 francia gránátos állt parancsnoksága alatt, 2500—2600 fős személyi állománnyal. Forgách a balszárny védelmét vállalta négy gyalogos-, két lovas- és két dragonyosezredével, melyek összlétszáma 5000 fő körül mozgott. A sáncvonal bal- és jobbszárnyát elválasztó dombon helyezték el a tüzérség nagy részét, gyalogsági fedezet nélkül. A védművek mögött 2 km-re állt fel Rákóczi mintegy 1000 fős udvari karabélyos ezrede, tartalék gyanánt.

Herbeville valamivel később kezdte meg a csapatok hadi rendezébe történő felállítását. A császári jobbszárnyat Löwenburg tábornok vezénylete alatt tíz gyalogzászlóalj és öt gránátoszázad alkotta. A balszárnyon Harboe dán tábornok parancsnokolt a dán csapatok (nyolc gyalogzászlóalj, négy gránátoszázad) és két császári gyalogzászlóalj felett. Herbeville a gyalogság vonala mögött helyezte el a lovasság döntő többségét, vezetésüket Glöckelsperg tábornokra bízva. A császári táborban a málhák védelmére és a csapatok hátának biztosítására a Zsibóhoz vezető utakat fákkal eltorlaszolták, őrzésükre némi gyalogságot és 200—300 lovast rendeltek.

Mikor délelőtt megkezdődött a császáriak felfejlődése, a fejedelem parancsot adott tüzérségének a csapatmozdulatok zavarására. Az ellenség ágyúi hamarosan viszonzták a tüzet, de a lövöldözés egyik félnek sem okozott nagyobb veszteségeket. Rákóczi csapatainak szemléjével körülbelül fél kettő tájban végzett. A fejedelem úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Herbeville már nem fog támadni, ezért Csáky László szurduki kastélyába ment ebédelni, Herbeville azonban alig egy óra múlva támadásra vezényelte csapatait. Legelőször a kuruc jobbszárnyat érte az erős császári roham. A szemtanúk leírása szerint a jórészt reguláris katonaságból álló csapattest szívósan védekezett és háromszor verte vissza a vizenyős terepen támadó dán gyalogságot. Ekkor Virmond és Gersdorff tábornokok vezetésével újabb csapatokat vetettek be a jobbszárny ellen. Közben Löwenburg gyalogsága is rohamot intézett a kuruc állások ellen. Mialatt a császári gyalogosok kemény harcot vívtak a kuruc sáncoknál, a rác könnyűlovasság megkerülte és oldalba támadta Forgách csapatait. Szinte ezzel egyidőben a lovasság zöme Glöckelsperg vezetésével támadásba lendült a fedezetlenül hagyott tüzérségi domb ellen, éket verve a kurucok két szárnya közé. A körülbelül négy óra tájban megindított döntő roham következtében a kuruc védelem összeomlott. Forgáchnak a lovasság bevetésével sikerült fedeznie menekülő csapatait. Des Alleurs pedig, amikor látta, hogy a dánok áttörnek a sáncokon és a baloldali egységeket a bekerítés veszélye fenyegeti, elrendelte a visszavonulást.

Rákóczi, midőn meghallotta a puska és ágyúszót, nyomban a csataterre vágatott, de már csak a menekülő csapatokkal találkozott. Nemsokára mindkét vezénylő tábornoka megérkezett és jelentette hadtestének felbomlását. A feje-

¹⁴⁶ *Lemaire*: Beszámoló... RTü II. k. 205. o.

¹⁴⁷ Rákóczi Károlynak Zsibói passzus, 1705. november 11. KOL V. k. 324—325. o. Hasonló tartalmú parancsot küldött a fejedelem már november 9-én és Károlynak Uo. 324. o.

delem ezután a tartalékban lévő karabélyos ezredtől és a reguláris csapatok maradványaitól kísérvé először Szamosújvárra, majd Bethlenbe vonult vissza. A menekülő kurucokat az ellenség a hamarosan beállott sötétség és a katonák fáradtságának következtében nem üldözte. Herbeville így is elégedett lehetett az eredménnyel. Megnyílt előtte az út Erdélybe, több ágyút és zászlót, továbbá jelentős lőszer- és élelmiszerkészletet zsákmányolt.

A veszteségekről különböző adatokat találhatunk az egykorú forrásokban. Herbeville első, mindenképpen túlzó jelentésében 6 000 kuruc haláláról számolt be az udvari haditanácsnak, ugyanakkor saját veszteségeit csak 450 főnek írta.¹⁴⁸ A temesvári basa 3 000 kuruc gyalogos elesetéről tudott. Egy holland követjelentés pedig 247 magyar és 1500 császári katona elvesztéséről szólt.¹⁴⁹ Wesselényi István Szebenben olyan értesítéseket szerzett „... hogy a harc helyen 3000 maradt volna azokon kívül kik a szaladásban el vesztek...”¹⁵⁰ Károlyi a kuruc veszteségeket 400 a császáriakét 1000 főnyire becsülte. Forgách viszont öt nappal később íródott levelében 700 magyar és 1200 császári katona haláláról számolt be.¹⁵¹ Az ellentmondásos adatokból nehéz pontos képet alkotni, mivel „Semmi sem volt nehezebb, mint a halottak számát megtudni ilyen alkalmakkor.”¹⁵² A csata lefolyása azonban arra enged következtetni, hogy a kuruc veszteségek kisebbek lehettek az ellenségénél. Hiszen az összecsapás első fázisában főleg a jobbszárnyat támadó dán csapatok a kuruc sortüzek következtében jelentős veszteségeket szenvedtek. A csata utolsó szakaszában viszont a felbomló kuruc egységek soraiban nagy pusztítást vitt végbe az ellenség. Ezért, véleményünk szerint, a kuruc erőkre vonatkozó veszteségek Károlyi és Forgách közléseiben állhatnak legközelebb a valósághoz (400—700 fő.) Az ellenség oldalán elesettek tényleges számát viszont Herbeville hivatalos jelentése, valamint Forgách és Károlyi már idézett adatai között kereshetjük (450—1200 fő.)

Amint már tanulmányunk bevezető soraiban említettük, a zsidói csatavesztés okait elemezve a történések és hadtörténések a sáncok félig kész állapotára, a katonai vezetés nem megfelelő működésére utaltak, de főleg Károlyi Sándort hibáztatták, aki a parancs ellenére távol maradt a csatától. Az egykorú vagy közel egykorú források világosan igazolják a sáncok gyengeségét, mert: „... az vasas regimentek lovastúl mentenek rajta.”¹⁵³ A katonai vezetés elégtelenségét pedig Ottlyk György jellemezte naplójában talán a legjobban, amikor arról írt, hogy „... a hajdúság ment volna az ellenségnek, de a tudatlan vezérek minden confusiót elrontottak.”¹⁵⁴ A csata okainak elemzésénél, jelen tanulmányunkban az eddig nem kellően vizsgált tényezőket kívánjuk jobban szemügyre venni. Elsősorban arra a kérdésre próbálunk választ adni, vajon a kuruc haderő fegyverzetileg alkalmas volt-e sáncvédelemre. Továbbá tüzetesebb vizsgálat alá vesszük Károlyi Sándor szerepét a zsidói csatával kapcsolatban.

Louis Lemaire egy 1706 elején Rákóczihoz intézett emlékiratában a siker zálogát jól felfegyverzett csapatokban, a megfelelő térszín kiválasztásában, jó erődökben és sáncokban látta.¹⁵⁵ Forgách Simon visszaemlékezésében a zsidói

148 Márki: i. m. I. k. 470. o. és a Wienerisches Diarium 1705. évi 250. száma HIL Kurucokori anyag 1. cs.

149 Stepney jelentése Harleynek. Bécs, 1705. december 9. és Rechten valamint Bruyninx Stepneynek. Tyrnau, 1705. december 15. AR II. o. II. k. 270 és 276. o.

150 Wesselényi István naplója november 16-i bejegyzés OL ft 8021. doboz. (Román anyag)

151 Károlyi S. Bercsényinek. Radnai mezőn, 1705. november 16. Századok 1898. 735. o. (A továbbiakban — Sz 1898) és Forgách S. lev. valószínűleg Bercsényinek. Kovácsi, 1705. november 21. MTA kt Rit Ms. 4966/16. doboz. Forgách később keletkezett emlékirataiban már csak 500 magyar, de 4000 császári katona haláláról írt. RTÜ I. k. 497. o.

152 REml 369. o.

153 Károlyi S. Bercsényinek. Czigliényi táboron, 1705. november 12. Sz 1898. 734. o.

154 Ottlyk György önéletrása. MTE XXVII. k. 98. o.

155 Louis Lemaire emlékirata II. Rákóczi Ferenchez 1706 elején. HK 1955. 177. o. (Közl: *Markó Árpád*)

vereség egyik fő okát éppen a csapatok képzettségi és anyagi hiányosságában vélte megtalálni, „...mert a németek reguláris katonák, hosszas gyakorlatozás van mögöttük, a magyarok ugyanakkor valamennyien könnyű fegyverzetű katonák, még nem regulárisok és fegyverzetük sem ér fel amazokéval.”¹⁵⁶ Valószínűleg ez a momentum is közrejátszott abban, hogy Forgách már jóval a csata előtt sem bízott a sáncok megvédhetőségében.¹⁵⁷ Forgách Simon véleményének igazolására vizsgáljuk meg közelebbről a kuruc katonaság fegyverzetének mennyiségi mutatóit. Erre vonatkozóan a fennmaradt mustrakönyvek bő tájékoztatást nyújtanak. A vizsgálatot néhány olyan ezred esetében végeztük el, amely részt vett a Herbeville elleni hadműveletekben vagy a zsibói csatában:

Mustra időpontja	Lovasezredek (mezei)	Létszám fő	Kardja %	Karabélyá, vagy flintája %	Pisztolya %	Karabélyá, vagy flintája és pisztolya %
1705. május ¹⁵⁸	Bóné András	824	94,0	32,6	64,1	16,5
	Kárándi Mihály	654	86,7	25,8	53,4	10,4
1706. február ¹⁵⁹	Károlyi Sándor	777	88,0	29,3	50,3	11,6
	Budai István	778	95,8	23,2	72,2	12,2
	Gecsi Zsigmond	831	93,0	32,6	61,5	22,9
	Ilosvai Bálint	795	76,9	23,5	37,1	4,4
	Kárándi Mihály	701	92,3	40,7	51,9	17,1
	Kenyheczy János	575	91,0	43,2	45,2	12,2
	Nádaskai György	808	95,9	41,8	55,2	11,8
	Nyúzó Mihály	412	95,6	35,7	67,2	18,4
	Sennyei Ferenc	675	96,1	31,7	60,6	9,0
	(reguláris)					
1706. április ¹⁶⁰	Chassant György	384	63,5	62,5	52,5	—
	Forgách Simon	620	100,0	100,0	68,5	68,5
	Palocsai György	634	92,9	57,4	46,5	23,3

156 Forgách S. emlékirata. RTü I. k. 497. o.

157 Bercsényi M. Károlynak. Tyrnavie, 1705. november 19. *Thaly K.*: Rákóczi Tár. II. k. Budapest, 1868.

158 Károlyi Sándor 1705-ös mustrakönyve. OL ft 14289. doboz.

159 Károlyi Sándor 1706-os mustrakönyve. OL ft 5523. doboz.

160 *Thaly K.*: Tényleges létszámok... 17—18. o. és Palocsai György ezredének 1706-os mustrája. OL ft 5523. doboz.

Mustra idő-pontja	Gyalogezredek (mezei)	Létszám fő	Kardja %	Puskája %	Flintája %	Lőfegyver és kardja %
1706. feb-ruár ¹⁶¹	Esze Tamás	669	80,0	59,0	10,8	62,6
	Kajdy István	1302	73,7	73,0	15,5	68,1
	Eöillyüs János	593	79,3	79,3	13,3	74,9
1705. május ¹⁶²	(reguláris) Rákóczi palotásai	919	76,7	81,0	—	76,7
1706. ápri-lis ¹⁶³	Bonafous (Norwalt-féle)	1205	55,2	57,3	—	31,3
	Czelder Orbán	830	35,7	17,5	—	—
						Szurony

Tehát, amint a mustrakönyvek adataiból kiderül, a kuruc katonaság fegyverzeti ellátottsága rendkívül alacsony szinten állt. Nagy hiányok mutatkoztak a lőfegyverekben, különösen a lovasságnál ahol a személyi állomáynak csak kis része rendelkezett minden szükséges fegyverrel. A reguláris ezredek-nél sem tapasztalhatunk lényegesen jobb fegyverellátottsági fokot.

Ezzel szemben a császári csapatok fegyverzete mind mennyiségben, mind minőségben felülmúlta a kurucokét. Ennek igazolására elég talán utalnunk a császári ezredekről készült összeírásokra, ahol, valószínűleg a gyakorlatilag teljes felszereltségből fakadóan, csak a katonák s a lovak számát tartották nyilván.¹⁶⁴ A kuruc gyalogság harcértékét jelentősen csökkentette, a korszerű szu-ronyos flinták rendkívül kis mérvű elterjedése, s ezzel összefüggésben, az anyagi eszközök hiánya miatt, a tüzelés és mozgás bonyolult gyakorlatának elsajátít-ására nem nyílt lehetőség. Emiatt a kuruc csapatoknak ilyen hiányos fegy- verzeti és képzettségi viszonyok között nagyon kockázatos volt nyílt ütközetbe bocsátkozni a császári haderővel.

A kuruc hadvezetés már a csapatok felállításánál súlyos hibát követett el, amikor a főleg idegenekből álló, viszonylag képzett és több fegyverrel ellátott egységeket a jobban kiépített, a Szamos és az Egregy pataktól védett jobb- szárnnyra állította. Bár a kuruc katonai vezetés az összecsapásban védekező tak- tikát kívánt alkalmazni, a mozgósított csapatok létszámát mégis meglepően alacsonynak találjuk. Rákóczi táborában mindössze 8000—9000 katona lehe- tett, melyből mintegy 1000 ember — a fejedelem karabélyos ezrede — nem vett részt az ütközetben. Így a császári haderő több mint kétszeres létszámfő- lénybe került, egy gyakorlatilag nyílnak tekinthető összecsapásban.¹⁶⁵ A kuruc erők még Károlyi lovasezredeivel együtt sem haladták túl a 14 000 fős létszá- mot. A csatát pedig döntően az a kuruc gyalogság vívta, mely képzettségét és

161 Károlyi S. 1706-os mustrakönyve. OL ft 5523. doboz.

162 Rákóczi palotásainak mustrája. 1705. május 4. HIL ft 77. doboz

163 Thaly K.: Tényleges létszámok... 17—18. o.

164 A császári hadsereg fegyverzetére és felszerelésére nézve I. Feldzüge I. Serie Bd. I. Einleitung 205—248. o., a császári mustrákra nézve Feldzüge I. Seire Bd. VII. 414—415. o.

165 A 20 000 fős császári hadseregből leszámítva a szekerek és az egyéb kiszolgáló személyzetet, a harcoló alakula- tok létszáma 18 000 fő körül mozgott.

fegyverzetét tekintve — a viszonylag magasabb mennyiségi mutatók ellenére — jobban elmaradt a császáriaktól, mint a lovasság. Mindezeket a hibákat és fogyatékoságokat csak tetézte a vezetés megosztottsága és a fejedelem távolléte, aki a legválságosabb pillanatokban parancsot adhatott volna a tartalék bevetésére.

A zsigóci csatavesztésért a témával foglalkozó szakirodalom — s ennek nyomán a történelmi köztudat is — elsősorban Károlyi Sándort teszi felelőssé. Viszont néhány, a szabadságharc leverése után keletkezett forrást leszámítva, közvetlenül az összecsapás után íródott levél vagy nem említi Károlyi szerepét, vagy indokoltnak tartja távolmaradását. Például Des Alleurs jelentésében arról számolt be uralkodójának, hogy Károlyi azért nem támadott, mivel az ellenség két lovasszázadával elzárta az odavezető utat egy szűk helyen, ahol nem tudta megtámadni őket.¹⁶⁶ Rákóczi ugyanakkor Miksa Emánuel bajor választófejedelemnek küldött levelében a vereség fő okának a sáncok készültségét tartotta, s mivel az erdőket nem tarolták le, a balszárnyon az ellenség úgy támadta hátba a gyalogságot, hogy az képtelen volt védekezni. Károlyi szerepéről pedig a következőket írta: „Lovasságom Károlyi vezetése alatt megtámadhatta volna őket a táborhelyükön, mialatt a sáncvonalak támadása folyt, de a magas hegyek és áthatolhatatlan szakadékok megakadályozták őt ebben.”¹⁶⁷ Hasonlóan vélekedett a labanc Cserei Mihály, aki szerint: „Az az armáda pedig vevén észébe, mit akar hátuk megett Károlyi, amely sok száz szeke- rek vele valának, egynehány rendbe állítá s sáncoltatá a maga háta mögé, különben is sok öreg, vastag fákat levágata, s úgy fortificálta a tábornak hátulját, hogy még közel sem mehet Károlyi a lovas hadakkal.”¹⁶⁸ Még a Károlyival közismerten rossz viszonyban lévő és intrikus természetű Forgách Simon sem marasztalta el Bercsényinek írott levelében őt a vereségért.¹⁶⁹

Tüzetesebben meg kell vizsgálnunk, mennyire megalapozott Károlyinak a fejedelemhez küldött jelentésében a távolmaradásnak okaira adott magyarázata.¹⁷⁰ A terület földrajzi viszonyait vizsgálva Károlyi érvelése elfogadhatónak tűnik. Ugyanis a tábornagy lovassága a solymosi hegyekben Dabjon, Solymos és Kucsó környékén tartózkodott. Erről a területről a legrövidebb úton a solymosi és a sóvízi völgyön keresztül lehet elérni a csatateret. A két völgy azonban meglehetősen keskeny, a solymosi egy helyen 150, a sóvízi pedig 250 méterre szűkül össze.¹⁷¹ A hadszínteret a hegyek megkerülésével is el lehet érni Solymos, Nyírfalva, Dabjon és Szamosudvarhely érintésével, de ez mintegy 30 kilométeres utat jelent. A császáriak valószínűleg a solymosi és sóvízi völgyeket „vágatták” be és látták el őrséggel. Így az ellenség kis erővel hosszabb ideig is eredményesen védhette az utakat a hosszan elnyúlva támadó kuruc lovasok ellen. A fejedelem utolsó parancsa viszont lényegében Károlyira bízta a döntést, mondván: „... azon igyekezzék, hogy teljes erejével megüthesse, avagy ha azzal nem árthatna és módját nem látná, mutassa ki magát az hadakkal egészlen.”¹⁷² Ennek fényében talán érdekes Lemaire beszámolójának azon megjegyzése, hogy a csata közepén „... jelent meg Károlyi

166 Des Alleurs id. lev. 1705. november 15. HK 1943. 196—197. o.

167 *Markó Á.*: Helyzetjelentések II. Rákóczi Ferenc szabadságharcáról. Rákóczi F. lev. Miksa Emánuel bajor választófejedelemnek. 1705. nov. 15., helymegjelölés nélkül. HK 1956/2. 179. o.

168 Cserei Mihály históriája. RTű I. k. 395. o.

169 Forgách S. valószínűleg Bercsényinek. Kovácsi, 1705. november 21. MTA kt Klt. Ms. 4966/16. doboz.

170 Des Alleurs levelében a Rákóczinak küldött jelentésekre hivatkozik. Károlyi pedig azt írja a cziglényi tábornak 1705. november 13-án délelőtt a fejedelemnek: „Eddig folyt dolgokrul én Ngodat három ízben tudósítottam...” OL RSzL G. 15. Caps. B. Fasc. 27. 39—40. o.

171 A domborzati viszonyok és a völgyek szélességének megállapítására a második és harmadik katonai felmérés térképeit használták. HIT B. IX. a. 530. Section No. 51 Colonne XLIX/51 és B. IX. a. 397. Section 5070/4.

172 Rákóczi Károlynak. Zsigóci passus, 1705. november 11. KOL V. k. 324—325. o.

12 000 lovasából álló seregének előőrsé.¹⁷³ Károlyi, aki nyilván tisztában volt csapatainak harcértékével és a lovasság számára kedvezőtlen tereppel, óvakodott egységeinek bevetésétől. A hegyek megkerülésével a Szamos völgyén keresztül jobb alkalom nyílott volna a császáriak hátbatámadására. A felázott mély talajon azonban a 30 kilométeres út megtétele jelentős időbe került volna, amelynek végrehajtására a korai sötétedés miatt és a rendelkezésre álló alig másfél óra alatt nem nyílott lehetőség.

Az eddig napvilágra került adatok fényében úgy tűnik, hogy a Károlyi Sándort egyértelműen elmarasztaló vélemények lényegében Rákóczi emlékirataira támaszkodva születtek.¹⁷⁴ Hiszen a csatát követően íródott levelek, jelentések és a terepföldrajzi elemzés arra engednek következtetni, hogy *Károlyinak sem elég ideje és ereje, sem pedig alkalmas terep nem állott rendelkezésére a fejedelmi parancs végrehajtásához!*

Kutatásaink során több jel utalt arra is, hogy a kuruc katonai vezetés többsége ellenezte a csatának szorosban való megvívását. Forgách Simon már az összecsapás előtt is hangot adott kételyeinek. Néhány évvel később keletkezett emlékiratában pedig eképpen summázta tapasztalatait: „A fejedelem udvarával együtt — Forgách is — Magyarországra ment és nyíltan azzal vádolta a fejedelmet, hogy ő volt az, aki csatát akart állni, anélkül hogy végső szükség parancsolta volna ezt. Ugyanis a hadművészet tudománya tiltja a csataállást anélkül, hogy végső szükség lenne rá, avagy csak akkor engedi meg, ha morális biztonság áll fenn a győzelmet illetően...¹⁷⁵ Az összecsapás előtt a fejedelem hívei közül többen javasolták: „...ne álljon olyan szoros helyen harcot, mert a németeknek mindenkor hasznosabb a szoros hely, hanem szálljon hátrább a keresztes mezejére, Tordához, ott próbáljon, vagy pedig harcot se álljon, hanem mindenütt a falukat pusztítsák el, gabonákat égessenek el...¹⁷⁶ Néhány nappal a csata előtt Károlyi is figyelmeztette Rákóczit, hogy ha a szorosokat nem tudják elsáncolni, akkor „...az Istenért kgl. Uram ne hagyjuk, mert úgy járunk vele, mint Leopold körül megh próbálja a Karikait, s ha úgy látja hogy nem megy a Sibóira csap...¹⁷⁷ A császáriakkal sík területen történő megütközés mellett nagyon racionális érvek szóltak. A sík terepen ugyanis lehetőség nyílott volna nagyobb erők bevetésére és a kurucok lovassági tömegfölényének kamatoztatására, mely némileg ellensúlyozta volna a császári csapatok fegyverzeti, vezetési és képzettségbeli fölényét.

Herbeville 1705-ös őszi hadjárata során a kuruc haderő nem tudta eredményesen alkalmazni portyázó taktikáját, de a fenti okok következtében kudarcot vallott a nyílt csata vállalása is. Tanulmányunkban a harci cselekmények eredménytelenségének közvetlen kiváltó okait már részletesen elemeztük. Véleményünk szerint azonban a problémák gyökerei sokkalta mélyebben rejtőznek. Hiszen — mint arról munkánk első részében szóltunk — a hosszan elhúzódó háború a hadsereg soraiban felszínre hozta a magyar történelmi fejlődésből fakadó társadalmi, gazdasági és politikai ellentéteket. A felgyülemlett nehézségek 1705 nyarán olyan válsághoz vezettek, amely gátjává vált a kuruc haderő eredményes működésének. Kutatási eredmények híján például ma még

173 Lemaire: Beszámoló... RTű II. k. 206.

174 Rákóczi elitélő véleményéhez lényegében csak Lemaire beszámolójában találunk hasonló értékelést: „Károlyi tétlen szemlélője maradt az 1705 november 11-i napnak, még azokat a bagázsias szekereket sem fosztotta ki, amelyek Zsibó falujában vesztegeltek három-négyszáz lovas védelme alatt.” Uo. 206. Egy másik szemtanú, Otlyk György, nem is tett említést Károlyi szerepéről önéletírásában.

175 Forgách Simon emlékirata. RTű I. k. 497. o.

176 Cserei Mihály históriája Uo. 392. o.

177 Károlyi valószínűleg a Vág-dudvagi kudarcára céloz. Károlyi S. Rákócziinak. Mezőterem, 1705. november 2. apközben. OL RSzL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 23. 5—7. fol.

inkább csak sejteni lehet a kuruc katonai vezetésen belül folyó éles hatalmi harcok erővonalait. Meglátásunk szerint két főbb csoportosulás tapintható ki. Az egyik csoportot az ún. thökölyanus tisztek alkották, a másik Rákóczi körül kristályosodott ki. A két tábor politikai és katonai elképzelései olykor élesen szembe kerültek egymással. A bonyolult társadalmi, politikai érdekelletétek nyomán kibontakozó belpolitikai harcok, súlyosbítva a gazdasági nehézségekkel, a kuruc hadseregen belül a krónikus létszám- és fegyverzeti hiányokban, a fegyelem lazulásában, ellátási problémákban, valamint a csapatok rossz harci együttműködésében tükröződtek. Mindezeket jól nyomon követhettük a császári csapatok alföldi útja és a zsbói csata során, de nem hagyható figyelmen kívül a hadjárat értékelésénél a lakosság és a vármegyei adminisztráció magatartása sem, amely szintén hozzájárult a kurucok e súlyos csatavesztéséhez.

Иштван Цигань

ПОХОД ИМПЕРАТОРСКИХ ВОЙСК ОСЕНЬЮ 1705 ГОДА

Резюме

В связи с маршем императорских войск осенью 1705 года и битвой в ущелье Жибо существуют различные оценки как в исторической, так и военно-исторической литературе. По причине таких расхождений мы считали необходимым рассмотреть снабжение императорских войск во время похода и более детально проанализировать причины поражения князя Ракоци в ущелье Жибо. В ходе историко-статистического исследования источников мы пришли к выводу, что — в отличие от принятых ранее воззрений — императорскому командованию удалось удовлетворительно организовать снабжение своих войск, и таким образом они прибыли к границе Трансильвании в боеспособном состоянии.

Неудачные боевые действия куруцев в борьбе с противником в первую очередь могут быть возведены к проблемам дисциплинарного положения, снабжения и численного состава, проявившимся внутри армии куруцев. Далее необходимо учесть и то, что императорское военное руководство подготовилось к набегам куруцев и поэтому мелкими подразделениями не вступало в бой с венгерскими войсками.

Боевым действиям куруцев и организации обороны Трансильвании в значительной мере мешали расхождения в оценке обстановки, имевшиеся внутри военного руководства, и принимаемые вследствие этого ошибочные решения. В битве при Жибо императорские войска почти вдвое превосходили по численности силы куруцев, и согласно свидетельству источников, даже под командованием Шандора Карольи не было более 5000 человек.

По данным смотровых книг того времени можно установить, что снабжение куруцкого воинства оружием находилось на чрезвычайно низком уровне. Таким образом в битве при Жибо императорские войска имели превосходство не только в численности, но и по вооружению.

Относительно роли Шандора Карольи в сражении на основании писем, донесений того времени, а также топографических исследований рельефа местности нами установлено, что у маршала не было ни достаточно сил, ни времени, ни даже подходящей местности для того, чтобы выполнить приказ князя Ракоци.

Сложные социальные и политические столкновения интересов, а также экономические трудности внутри армии куруцев сказывались в хронической нехватке оружия, недостаточности численности воинства, в ослаблении дисциплины. За всем этим можно хорошо проследить в ходе похода императорских войск осенью 1705 года, что содействовало поражению куруцев в сражении в ущелье Жибо.

Hinsichtlich des Herbstfeldzuges des Habsburger Heeres und der Niederlage bei Zsibó entstanden verschiedene Bewertungen in der geschichtlichen und militärgeschichtlichen Fachliteratur. Wegen der abweichenden Meinungen wurde es notwendig die Verpflegung der Kaiserlichen Truppen während des Feldzuges zu untersuchen und die Ursachen des Misserfolges bei Zsibó analysieren. Mit der historisch-statistischen Untersuchung der Quellen kamen wir zu Folgerung, dass es — im Gegensatz zu den früheren Meinungen — den Kaiserlichen gelungen war, die Verpflegung ihrer Truppen befriedigend zu organisieren und dadurch in kampffähigen Zustände zur Grenze Siebenbürgens anzukommen.

Die erfolglosen Kurucer Militäraktionen gegen den Feind sind in erster Linie den in der Kurucer Armee hervorgetretenen Disziplinär-, Verpflegungs-, und Heeresstärkeproblemen zurückzuführen. Zu berücksichtigen ist weiterhin, dass die Kaiserliche Heerführung bereitete sich für die Kurucer Streifzüge vor und nahm mit kleineren Truppeneinheiten gegen die ungarischen Truppen den Kampf nicht auf.

Die abweichenden Lagebeurteilungen innerhalb der Armeeführung und die daraus folgenden falschen Entscheidungen hinderten die militärischen Aktionen der Kurucer und die Organisation der Verteidigung Siebenbürgens. Im Zusammenstoß bei Zsibó hatten die Kaiserlichen eine doppelte Heerstärkeüberlegenheit und — nach den Quellen — verfügte Sándor Károlyi unter seinem Kommando nicht mehr als 5000 Mann. Im Grunde der Daten der damaligen Muster-Bücher ist es feststellbar, dass die Waffenversorgung des Kurucer Militärs auf einem niedrigen Niveau stand. So hatten die Kaiserlichen Truppen in dem Zusammenstoß bei Zsibó nicht nur an der Heeres-, sondern auch der Waffenstärke eine Überlegenheit. Befreffend der Rolle Sándor Károlyis in der Schlacht konnte es im Grunde der zeitgenössischen Briefe und Meldungen, der terraingeographischen Untersuchungen festgestellt werden, dass der Feldmarschall zur Durchführung der Befehle Rákóczis über keine genügende Kraft, Zeit und geeignetes Terrain verfügte.

Die komplizierten gesellschaftlichen und politischen Interessengegensätze, sowie die wirtschaftlichen Schwierigkeiten widerspiegelten sich in den Stärke-, -und Waffenmangeln, im Aufweichen der Disziplin innerhalb der Kurucer Armee. All diese kann man im Laufe des Kaiserlichen Herbstfeldzuges 1705 auf dem Füsse folgen, die zum Misserfolg der Kurucer bei Zsibó beitrugen.